

UNIVERZITA KARLOVA V PRAZE

FAKULTA SOCIÁLNÍCH VĚD

Institut mezinárodních studií

Bakalářská práce

2013

Eliška Purkertová

UNIVERZITA KARLOVA V PRAZE

FAKULTA SOCIÁLNÍCH VĚD

Institut mezinárodních studií

Eliška Purkertová

**Kult osobnosti v Turkmenistánu v letech
1991 – 2006**

Bakalářská práce

Praha 2013

Autor práce: **Eliška Purkertová**

Vedoucí práce: **PhDr. Jan Šír, Ph.D.**

Rok obhajoby: **2013**

Bibliografický záznam

PURKERTOVÁ, Eliška. *Kult osobnosti v Turkmenistánu v letech 1991 – 2006*. Praha, 2013. 46 s. Bakalářská práce (Bc.) Univerzita Karlova, Fakulta sociálních věd, Institut mezinárodních vztahů. Katedra ruských a východoevropských studií. Vedoucí bakalářské práce PhDr. Jan Šír, Ph.D.

Abstrakt

Případová studie se věnuje roli kultu osobnosti prezidenta Turkmenistánu Saparmurata Turkmenbašyho v rámci ideologie tamního totalitního režimu. Je omezena časově na období od vyhlášení nezávislosti země na SSSR v roce 1991 až do smrti prezidenta v roce 2006. Práce analyzuje, jakým způsobem sloužil kult osobnosti prezidentovi k udržení moci. Vychází z teze, že kult osobnosti je určujícím prvkem turkmenského totalitarismu. Práce za pomoci empirické analýzy zkoumá projevy kultu osobnosti ve společnosti a životě v Turkmenistánu a snaží se objasnit mechanismy fungování politické moci a místa, které v rámci režimu kult osobnosti zaujímá. Projevy kultu nalezneme v mnoha sférách života v Turkmenistánu – v politice, ve společnosti, architektuře, kultuře, v médiích, dokonce i ve školství nebo ve výkladu dějin.

Abstract

This case study discusses the role of Turkmen president Saparmurat Turkmenbashi's personality cult as a part of Turkmen totalitarian ideology. The work's scope is restricted by a time period beginning with the country's declaration of independence in 1991 and ending by president's death in 2006. The work analyses the manner the personality cult served the president to keep his power. It builds upon a thesis that personality cult is a defining feature of Turkmen totalitarianism. Using empirical analysis, the author attempts to analyze the effects of the personality cult on the society and daily life in Turkmenistan and tries to clarify the mechanisms of political power and the position of the personality cult within the regime. The cult marks many aspects of

daily life in Turkmenistan - politics, society, architecture, culture, media and even the schooling system and history interpretation.

Klíčová slova

Turkmenistán, kult osobnosti, Turkmenbašy, Saparmurat Nijazov, totalitarismus

Keywords

Turkmenistan, cult of personality, Turkmenbashi, Saparmurat Niyazov, totalitarianism

Rozsah práce: 66 201 znaků

Prohlášení

1. Prohlašuji, že jsem předkládanou práci zpracovala samostatně a použila jen uvedené prameny a literaturu.
2. Prohlašuji, že práce nebyla využita k získání jiného titulu.
3. Souhlasím s tím, aby práce byla zpřístupněna pro studijní a výzkumné účely.

V Praze dne 9. května 2013

Eliška Purkertová

Poděkování

Na tomto místě bych ráda poděkovala vedoucímu bakalářské práce PhDr. Janu Šírovi, Ph.D. za ochotu, trpělivost, věnovaný čas a cenné rady při psaní této práce.

Obsah

ÚVOD.....	2
TEORETICKÁ ČÁST: DEFINICE ZÁKLADNÍCH KONCEPTŮ A POJMŮ	5
EMPIRICKÁ ČÁST: FORMY A PROJEVY KULTU OSOBNOSTI V TURKMENISTÁNU	9
TURKMENBAŠY	9
RUHNAMA.....	14
ŠKOLSTVÍ.....	19
ARCHITEKTURA	24
STÁTNÍ SVÁTKY A SYMBOLY.....	29
MÉDIA	30
ZÁVĚR	32
POUŽITÁ LITERATURA.....	34
SEZNAM PŘÍLOH.....	36
PŘÍLOHY	37

Úvod

Turkmenistán je jednou ze zemí bývalého Sovětského svazu, které získaly nezávislost v roce 1991. Patří do středoasijského regionu, oblasti, která není politicky příliš stabilní, nezajišťuje příznivé podmínky pro život tamních obyvatel, ale zároveň skrývá množství strategických nerostných surovin. Když se po rozpadu SSSR dostal do čela nově vzniklého státu bývalý generální tajemník Komunistické strany Turkmenistánu Saparmurat Nijazov, nastolil v zemi režim, který postrádal základní prvky demokracie. Nijazov si dokázal během celého období vlády udržet nejsilnější a nejlivnější pozici ve státě, pozici, která mu zaručila setrvání ve funkci hlavy státu až do konce jeho života. Turkmenistán za jeho vlády lze bez pochyby zařadit mezi nejrestriktivnější a nejvíce izolované země světa porušující základní svobody a práva svých občanů. Navzdory tomu, že země je bohatá na ložiska zemního plynu, životní úroveň běžných Turkmenů zůstává velice nízká. Státními prostředky se na místo investic do rozvoje domácí ekonomiky a pozvednutí vzdělanosti plýtvalo na výstavbu megalomanských staveb k reprezentaci prezidenta či na nesmyslné dotace obyvatelstvu nebo peníze končily na zahraničních kontech vůdce. V neposlední řadě se na špatném stavu turkmenského hospodaření podepsala všudypřítomná korupce.

Nijazov k upevňování své moci využíval mimo jiné kultu osobnosti, který se projevoval snad ve všech aspektech života obyvatel – setkávali se s ním v médiích, na veřejných prostranstvích, ve školách a na úradech, dokonce se odrazil i v místních názvech nebo v názvech dní v týdnu či měsíců v roce. Nijazov se snažil o zdůraznění turkmenské národní identity a vyzdvihování národních kvalit. Za tímto účelem sepsal během svého života „posvátnou knihu“ Turkmenů Ruhnama, v níž na nepodložených historických údajích postavil působivé dějiny národa. K podtržení významu své národní role přijal v roce 1993 jméno Turkmenbašy – „otec Turkmenů“ a o pár let později se nechal potvrdit doživotním prezidentem země. Právě kultu osobnosti a vymezení jeho role v rámci politického režimu se budu v této práci věnovat.

Cílem práce je analyzovat mechanismy fungování Nijazovova režimu a politické moci. Práce zkoumá místo, které zde kult osobnosti zaujímá. Hlavní otázkou je, jak Nijazov využíval kultu osobnosti k upevnění své moci v Turkmenistánu. Text vychází z teze, že kult osobnosti patří mezi určující prvky turkmenského totalitarismu. Téma práce je vymezeno časově na období od roku 1991, kdy Turkmenistán v čele s Nijazovem

vyhlásil nezávislost, a končí jeho smrtí v roce 2006. Výsledkem výzkumu bude případová studie. Text je strukturován do čtyř hlavních kapitol: - 1) úvod; 2) vymezení a definice základních pojmů; 3) samotná analýza kultu osobnosti; a konečně 4) diskuse hlavních zjištění.

Práce čerpá z odborné literatury zabývající se politickým režimem v Turkmenistánu obecně a osobou prezidenta Nijazova zvlášť. Této problematice se věnovalo několik významných autorů, mezi jinými Sebastien Peyrouse, který patří mezi uznávané odborníky na Turkmenistán. Budu čerpat především z jeho knihy „Turkmenistan. Strategies of Power, Dilemmas of Development“.¹ Peyrouse zde rozebírá politickou situaci v Turkmenistánu za vlády Turkmenbašyho, ale přibližuje také historický kontext, který jeho režimu předcházel. Z dalších autorů bych zmínila Annette Bohrovou, která napsala několik zajímavých článků k tématu, například „Independent Turkmenistan - From Post-communism To Sultanism“², kde zastává pojetí turkmenského politického režimu jako sultanismu, nebo „Turkmenistan And The Turkmens“³, který pojednává o situaci v Turkmenistánu v 90. letech. Další významnou autorkou zabývající se Střední Asii je Sally Cummingsová. Ta se kultu osobnosti věnuje v článku s názvem „Turkmenistan Saparmurat Niyazov’s Inglorious Isolation“, který sepsala ještě s kolegou Michaelem Ochsem.⁴ Rozebírají podobně jako Annette Bohrová pojetí Nijazovova režimu jako sultanismu, dále jeho fungování a na konci se zabývají možnými změnami v budoucnosti. Významnými odborníky na středoasijský region z českého prostředí jsou Slavomír Horák a Jan Šír. Kultem osobnosti turkmenského vůdce se zabývá Jan Šír hned v několika odborných článcích, mj. „Personality Cults In Turkmenistan: Deconstruction And Construction“ (článek analyzuje kult osobnosti v souvislosti s vládou nového prezidenta Berdymuchammedova), „Cult Of Personality

1 Sebastien Peyrouse, Turkmenistan: Strategies of Power, Dilemmas of Development. (New York, London: M.E. Sharpe, 2011).

2 Annette Bohr, Independent Turkmenistan: From Post-Communism to, Sultanism. v Sally Cummings, ed. Oil, Transition and Security in Central Asia.(London: Routledge, 2003).

3 Annette Bohr, Turkmenistan and the Turkmens. v Graham Smith, ed. The Nationalities Question in the Post-Soviet States. (London, New York: Longman, 1996).

4 Sally Cummings, Michael Ochs, Turkmenist: Saparmurat Nijazov’s inglorious isolation, in Power and Change in Central Asia, (London and New York: Routledge, 2002).

In Monumental Art And Architecture: The Case Of Post-Soviet Turkmenistan⁵ (práce se zabývá projevy kultu osobnosti v architektuře hlavního města) nebo z česky psaných například „Turkmenistán: analýza vnitropolitického vývoje po roce 1991“⁶. Slavomír Horák zkoumá kult osobnosti a turkmenský režim v práci „The Ideology Of The Turkmenbashy Regime“⁷ a podrobně se věnuje vývoji politických elit v zemi například v článku „The Elite In Post-Soviet And Post-Niyazow Turkmenistan: Does Political Culture Form A Leader?“ (zde se zaměřuje na změnu elit v Turkmenistánu po smrti Nijazova)⁸. Oba dva se na rozdíl od předchozích vědců shodují na pojetí turkmenského režimu jako totalitního. Rozdílnému přístupu ve vnímání turkmenské ideologie se ještě budu podrobněji věnovat v následující kapitole. I přes tento výčet autorů je téma turkmenského kultu osobnosti relativně málo zpracované, což byl také jeden z důvodů, proč jsem si jej zvolila.

5 Jan Šír, Cult of Personality in Monumental Art and Architecture: The Case of Post-Soviet Turkmenistan. V Acta Slavica Iaponica. 2008, roč. 25.

6 Jan Šír, Turkmenistán: analýza vnitropolitického vývoje po roce 1991. Studia territorialia. 2007, roč. 10, č. 1.

7 Slavomír Horák, The Ideology of Turkmenbashy Regime. In: Perspectives on European Politics & Society, 2005, roč. 6, č. 2.

8 Slavomír Horák, The elite in Post-Soviet and Post-Niyazow Turkmenistan: Does political culture form a leader?. Demokratizatsiya. 2012, roč. 20, č. 4.

Teoretická část: Definice základních konceptů a pojmů

V odborné literatuře panuje terminologická nejednoznačnost klíčových pojmů, která je dána nízkým stupněm porozumění turkmenskému režimu. Z toho důvodu nepovažuji za neúčinné přiblížit pojmy, se kterými se v textu pracuje.

Kult osobnosti je jeden z nejstarších jevů pojících se s udržení moci jedné osoby. Můžeme se s ním setkat už v dobách starého Řecka a Říma. V dnešní době je kult osobnosti obecně považován za vynucené uctívání určité osoby, přikládáním jí hrdinských vlastností a idealizováním pomocí médií a propagandy. V moderní historii jsme se mohli setkat s množstvím případů kultu osobnosti. Mezi ty nejznámější patří například kult Stalina v Sovětském svazu, který odhalil jeho následovník Chruščov. Kult osobnosti se projevuje nejčastěji v nedemokratických režimech a již z toho lze usuzovat, že se jedná o určitý způsob strategie vedoucí k udržení moci. Bývá součástí státní ideologie, stejně je tomu i ve sledovaném období v Turkmenistánu.

Projevy kultu osobnosti bývají různé, ale podstatou zůstává být lidem co nejvíce na očích. Vůdci vystavují své portréty na veřejných prostranstvích, na úřadech, ve školách, pravidelně se objevují v médiích, samozřejmě pouze v tom nejlepší světlo. Ke glorifikaci se také používají monumentální stavby, sochy, pomníky. Častým znakem je přejmenování místních názvů. Svým chováním a vystupováním vůdce dává najevo svou neomylnost a nepřijímá kritiku. Vůdci zůstávají většinou ve své funkci až do konce života, snaží se udržet si minimum viditelných odpůrců, k čemuž využívají atmosféry strachu.⁹

Definici státní moci se věnoval například Max Weber. Určil tři základní typy moci – tradiční, legálně-racionální a charismatický a právě charismatický typ se často pojí s kultem osobnosti. Charisma osobnosti vůdce slouží v nedemokratických režimech jako jeden z prvků, které zajišťují jeho legitimitu.¹⁰ Jedná se o záměrně zkonstruovaný a řízený mechanismus, jehož úkolem je ustavení a udržení moci vůdce.¹¹

9 Souhrně k problematice kultu osobnosti viz: Balazs APOR, Jan C. BEHREND, Polly JONES, *The Leader Cult in Communist Dictatorship. Stalin and the Eastern Bloc.* (Basingstoke: Palgrave Macmillan, 2005).

10 Balazs APOR, Jan C. BEHREND, Polly JONES, *The Leader Cult in Communist Dictatorship. Stalin and the Eastern Bloc.* (Basingstoke: Palgrave Macmillan, 2005), str. 3.

11 Apor, Behrends a Jones, *The Leader cult*, str.4.

Mezi odbornou veřejností panují rozpory v klasifikaci turkmenského režimu. Jednoznačné je, že režim nelze vnímat jako demokratický, ale spíše jako určitou formu autokracie. V následujících odstavcích přiblížme dva nejčastěji zmiňované přístupy.

První možností je vnímat Nijazovův Turkmenistán jako totalitní – z tohoto názoru má práce vycházet. Tento pohled ve svých pracích zastávají Jan Šír nebo Slavomír Horák. Základním prvkem totalitního režimu je absolutní kontrola státu nad společností, zasahující až do osobního života každého jednotlivce, za pomoci oficiální ideologie.¹² Ke kontrole společnosti režim využívá masmédiu, má absolutní moc nad ozbrojenými složkami země, využívá psychologické kontroly pomocí policie a v neposlední řadě je systém řízen jedinou politickou stranou, která je hierarchicky strukturována, ideálně vedenou jednou vůdčí osobností, které jsou podřízeny všechny státní orgány.¹³ Tyto předpoklady turkmenský režim bez pochyby splňuje. Využívání státní ideologie jako jednoho z klíčových nástrojů moci se věnuje například právě Slavomír Horák v práci „The Ideology of the Turkmenbashi Regime“.

Druhým možným pojetím turkmenského režimu za Nijazova je sultanismus jako zvláštní forma/subtyp autoritářského zřízení. Toto pojetí ve své práci „Independent Turkmenistan - From post-communism to sultanism“ prosazuje Annette Bohrová a zároveň oponuje vnímání Turkmenistánu jako totalitního státu. Rozdíl spatřuje například v roli již zmíněné státní ideologie. Ta v sultanistických režimech buď zcela chybí, nebo ji utváří vůdce, který se k tomu cítí být nucen; vzniká tak tzv. pseudo-ideologie, se kterou se občané natolik neztotožňují.¹⁴ Sultanismus je definován jako nedemokratický režim, který namísto ideologie klade důraz na osobu vůdce. Ten se v rámci režimu projevuje svou neomezenou mocí, despotickými zásahy do chodu státu a bývá extrémně glorifikován.¹⁵ Bohrová také uvádí, že jedním z projevů sultanismu je

12 Blanka Říchová, *Přehled moderních politologických teorií* (Praha: Portal, 2000), str. 239.

13 Říchová, *Přehled moderních politologických teorií*, str. 228.

14 Annette Bohr, *Independent Turkmenistan: From Post-Communism to, Sultanism*. v Sally Cummings, ed. *Oil, Transition and Security in Central Asia*. (London: Routledge, 2003) str. 13.

15 Martina Fránková, *Autoritářské režimy* (Olomouc 2010) str. 22.

titulování. Zde předkládá příklad přejmenování Nijazova na Turkmenbašyho nebo změny místních názvů na počest jeho osoby.¹⁶

Kromě Annette Bohrové se sultanismu v Turkmenistánu věnuje Sally Cummingsová. Vychází z teorie sultanismu, jak byla představena v práci Linze a Chehabiho, kteří jako hlavní poznávací prvky sultanismu uvádějí setřetí rozdílů mezi režimem a státem, vysokou míru korupce, oporu vůdce v silné armádě a také vedení jedné strany, podporu kultu osobnosti a sklony k dynastickému nástupnictví.¹⁷ Cummingsová uvádí, že sultanistické režimy nejsou příliš časté a objevovaly se například ve Střední Americe a oblastech Karibiku. Hlavní rozdíly mezi sultanismem a totalitarismem spatřuje stejně jako Bohrová v absenci skutečné ideologie, v propojení veřejné a osobní role vládce (sultána), v nestejněměrné kontrole společnosti; tyto režimy jsou obecně méně institucionalizované.¹⁸ Ve své práci nachází v případě Turkmenistánu částečně shodu se sultanistickou teorií, ale jako podstatné nedostatky zmiňuje nesplnění několika hlavních definičních znaků tohoto režimu: Turkmenistánu chybí silná autonomní armáda, neuplatňuje se zde dynastické nástupnictví a režim nemá oporu v mezinárodních normách, které by jej legitimizovaly.¹⁹

Na pomyslném spektru politických režimů se totalitarismus nachází na krajním bodě stojícím nejdále od demokracie. Se zařazením sultanismu v rámci této osy je obecně problém. Politologové většinou definují sultanismus jako režim, který stojí mimo toto spektrum. Vzájemný vztah totalitarismu a sultanismu zkoumá Juan Linz v knize *Totalitarian and Authoritarian Regimes* z roku 2000. Nedemokratické režimy se snaží znázornit pomocí prostorového diagramu o třech osách. Na jedné znázorňuje mentalitu (ideologizace vs. vyprázdňenost), na další korporatismus (systém jedné strany vs. vojensko-byrokratické uspořádání) a na poslední stupeň a druh zúčastněnosti

16 Annette Bohr, *Independent Turkmenistan: From Post-Communism to, Sultanism*. v Sally Cummings, ed. *Oil, Transition and Security in Central Asia*. (London: Routledge, 2003) str. 11.

17 Sally Cummings, Michael Ochs, *Turkmenist: Saparmurat Niyazov's inglorious isolation*, in *Power and Change in Central Asia*, (London and New York: Routledge, 2002) str. 116.

18 Cummings a Ochs, *Turkmenistan: Saparmurat Niyazov's inglorious isolation*, v *Power and Change in Central Asia*, str. 116.

19 Cummings a Ochs, *Turkmenistan: Saparmurat Niyazov's inglorious isolation*, v *Power and Change in Central Asia*, str. 120.

(mobilizace vs. apatie). Sultanismus a totalitarismus stojí pak v této soustavě v protilehlých rozích po uhlopříčce.²⁰

Důležitým nástrojem legitimizace moci v totalitních režimech je státní ideologie. Jedná se o soubor názorů a myšlenek, které mají sloužit k objasnění politického chování. Jejím typickým rysem bývá kladení důrazu na výjimečnost a jedinečnost dané společnosti. Ideologie v režimech tohoto typu úzce souvisí s kultem osobnosti, který často bývá jedním z jejích projevů.

V případě Turkmenistánu se státní ideologie opírá o výjimečnost turkmenského národa. Ideologické prvky jsou patrné v Nijazovově programu tzv. turkmenského modelu rozvoje. Ten měl za úkol přechod společnosti ze sovětského systému k demokracii.²¹ Představa demokratického systému prezidenta se samozřejmě příliš neshodovala s naší západní představou demokracie, což bylo vysvětlováno tzv. specifiky turkmenského národa. Ta sloužila k legitimizaci totalitních rysů režimu. Dalším ideologickým programem bylo tzv. Deset let prosperity, později změněných na Deset let stability. Program měl zajišťovat ekonomickou a sociální transformaci, ale spíše než skutečnou transformaci zahrnoval například dary státu občanům v podobě bezplatných dodávek elektřiny a vody.²² Podstatnou úlohu v turkmenské ideologii hraje již zmíněný kult osobnosti kolem osoby prezidenta. Ten se stal jejím symbolem a centrální postavou. Nijazov byl v turkmenském režimu klíčovou osobou, protože byl strůjcem ideologie, stal se postavou významnou v turkmenských dějinách (jak je popisuje ve své knize) a díky své všudypřítomné prezentaci ztělesňoval symbol turkmenské státnosti.

20 Juan Linz, *Totalitarian and Authoritarian Regimes*. Lynne Rienner Publishers, 2000, str. 175.

21 Slavomír Horák, *The Ideology of the Turkmenbashy regime*, v *Perspectives on European politics and society*, (Leiden: Koninklijke Brill NV, 2005) str. 307.

22 Horák, *The Ideology of the Turkmenbashy regime*, str. 308.

Empirická část: Formy a projevy kultu osobnosti v Turkmenistánu

Turkmenbašy

Celý kult osobnosti v Turkmenistánu je založen na postavě Turkmenbašyho – vůdce Turkmenů, který má podle oficiálního výkladu poslání od Boha dovést svůj lid do tzv. Zlatého věku Turkmenů. V případě, že je vůdce schopen přesvědčit lid o pravdivosti tohoto tvrzení, funguje kult osobnosti jako jedna ze záruk prezidenta k dlouhodobému udržení moci, která mu navíc před občany napomáhá legitimizovat jeho chování. Nijazov přijal jméno Turkmenbašy v roce 1993, tedy rok poté, co nechal oficiálně vyhlásit svůj kult osobnosti. Turkmenbašy byl národu představován jako laskavý vůdce, který je ochoten pro dobro svého lidu obětovat život. Tyto vlastnosti měl vyjadřovat Turkmenbašyho oficiální slogan „Jeden národ, jedna vlast, jeden Turkmenbašy“ (Halk, Watan, Turkmenbašy), který nápadně připomíná heslo Třetí Říše.²³ S jeho jménem se váže nespočet bizarních až absurdních nařízeních, která v západním světě mohou působit až směšně. Kromě přijetí nového jména si Nijazov nechal v roce 1999 udělit doživotní prezidentský titul. V pozdějším období pak sám sebe nechal oficiálně představovat pod jménem „Doživotní prezident nezávislého a neutrálního Turkmenistánu Saparmurat Turkmenbašy Veliký“.²⁴

Nijazovovu obrovskou moc dokládají i funkce, které zastával v rámci nejrůznějších institucí. V rámci státu kromě funkce prezidenta zastával funkci předsedy kabinetu ministrů, předsedy nejvyššího zastupitelského orgánu, tzn. lidového shromáždění (Halk Maslahaty), předsedy Rady stařešinů či předsedy Demokratické strany Turkmenistánu (vládnoucí strany v zemi). Kromě těchto postů se Nijazov stal také armádním generálem, byl vrchním velitelem ozbrojených sil, šéfem civilní obrany a předsedou Rady národní bezpečnosti a obrany. Vedle toho Nijazov rovněž obdržel doktorský titul z politických věd a ekonomie na Národní akademii věd Turkmenistánu a všechny vědecké tituly byly

23 Peyrouse, Sebastien. *Turkmenistan: Strategies of Power, Dilemmas of Development*. New York, London: M.E. Sharpe, 2011, str. 82.

24 Saparmyrat Turkmenbašy: *Ruhnama*. str. 4.

udělovány pouze s jeho souhlasem.²⁵ Z výše uvedeného si lze dovodit, že Nijazov měl kontrolu prakticky nad vším, co se v Turkmenistánu událo.

Podstatnou roli v kultu kolem postavy prezidenta hrál Turkmenbašyho životní příběh. Klíčové životní události Nijazova jsou popsány v „posvátné knize“ Ruhnama, ale také je v rámci propagandy sepsalo několik oficiálních historiků. Turkmenbašyho dětství bylo poznamenáno ztrátou otce, který podle oficiálního výkladu odešel bojovat na frontu druhé světové války, kde následně zahynul. O jeho hrdinské povaze a smrti Nijazov píše v Ruhnamě. Z líčení v knize je patrné, že Nijazov si otce, kterého znal hlavně z vyprávění, nejspíš dost zidealizoval. Nenajdeme zde žádnou zmínku o jeho záporných vlastnostech či zpochybnění jeho činů.

Dalším důležitým mezníkem v Turkmenbašyho životě se stalo zemětřesení v Ašgabatú roku 1948, při kterém zahynula jeho matka. Když Turkmenbašy zcela osiřel, nebylo mu ani 8 let. Nijazovova matka se posmrtně stala, podobně jako otec, velice váženou - byla titulována jako „Matka a hrdinka národa“, její jméno nesla také různá místa, měsíc duben a dokonce její jméno (Gorbansoltan) nahradilo slovo chléb.²⁶ Výjev ze zemětřesení zdobil za vlády Turkmenbašyho architektonický obraz hlavního města. Turkmenbašyho rodiče byli nedílnou součástí kultu. Jeho adorace rodičů mohla být způsobena nejen jejich ztrátou v brzkém věku, ale také turkmenskou mentalitou. Lidé v Turkmenistánu totiž chovají velkou úctu ke starším osobám, zejména pak ke svým rodičům - všeobecně mají silný vztah k příbuzenství. Honorací rodičů Turkmenbašy nejen utvrzoval svůj kult, ale předkládal lidem morální vzory, které zdůrazňovaly myšlenky popsané v posvátné knize Ruhnama.

Turkmenbašyho matka – Gorbansoltan Edže, se stala v rámci kultu osobnosti a ideologie zosobněním všech důležitých vlastností pravé turkmenské ženy. Postava vyniká svou něhou, láskou k dětem nebo sebeobětováním. Její povahové vlastnosti podtrhuje působivý životní příběh, kdy tato žena hrdinsky zahynula při onom zemětřesení a zachránila přitom svého syna (Turkmenbašyho). Mezi další symbolické vlastnosti této ženy patří skromnost, duševní čistota či štedrost. Její kult je podporován svazem turkmenských žen s názvem Gorbansoltan Edže, který uctívá její památku při

²⁵ Webové stránky spojené demokratické opozice Turkmenistánu. „Lid, vlast, Turkmenbašy“ <http://www.erkin.net/internet/kaligula.html> (1.5.2013).

²⁶ Bread Roots Inc. Dostupné na <http://www.breadroots.com/Bread.html> (14.5.2013).

různých slavnostních ceremoniích a podobně.²⁷ Nejvyšší státní vyznamenání Hrdina Turkmenistánu jí bylo uděleno posmrtně v roce 2003. Ten rok se na její počest stal rokem Gorbansoltan Edže, a dokonce vznikl nový státní svátek oslavující její osobu. Její kult se dostal také do architektury a umění (více v samostatné kapitole). Její vyobrazení s dítětem v náručí zdobilo nespočet míst v celém Turkmenistánu. Kromě symbolu mateřské lásky se Gorbansoltan stala i symbolem spravedlnosti.²⁸

Atamyrat Nijazov doplňuje trojici klíčových postav turkmenského kultu. Ačkoliv se o jeho skutečné existenci, či pravosti informací o jeho osobě v zahraničních kruzích často spekulovalo, stal se Atamyrat dalším uměle vytvořeným ideálem turkmenského lidu. Atamyrat měl údajně zahynout za druhé světové války, zastřelen nacistickými vojsky v zajetí. Nijazov dokonce v roce 2000 údajně exhumoval jeho ostatky někde v oblasti Severního Kavkazu, kde měl Atamyrat zahynout.²⁹ Celý příběh o smrti otce a dalších úryvků z jeho života je popsán v *Ruhnamě*. Atamyrat v knize vyniká svými hrdinskými vlastnostmi – odvahou a statečností. Turkmenbašy svého otce neglorifikoval pouze v *Ruhnamě*, ale pojmenoval po něm různá místa, a dokonce mu zasvětil rok 2004. Název Atamyrat nese jedno z měst ve východním Turkmenistánu, které je centrem okresu Atamyrat, nebo zavlažovací kanál. Z dalších míst mohu zmínit například ropný tanker kotvící v přístavu Turkmenbašy nebo nemocnice. V zájmu udržení dobrých vztahů s Turkmenistánem a dodávek zemního plynu, vyznamenal v roce 2005 ukrajinský prezident Viktor Juščenko Atamyrata takticky Řádem knížete Jaroslava Moudrého.³⁰ V hlavním městě pak nechal Nijazov vybudovat Park hrdiny Turkmenistánu Atamyrata Nijazova.

Téměř zapomenutou osobou z Turkmenbašyho okolí byla jeho žena. O té není v *Ruhnamě* zmínka. Jeho manželka byla rusko-židovského původu a za dobu vlády Nijazova v Turkmenistánu nežila, bydlela v Rusku. Jakožto cizinka mohla do jisté míry ovlivňovat Nijazovovo postavení v rámci kmenových struktur, které v Turkmenistánu přetrvávají. Ačkoliv Nijazov pocházel z kmene Achalských Teke (a tento kmen od 90.

27 Šír, Jan. *Cult of Personality in Monumental Art and Architecture: The Case of Post-Soviet Turkmenistan*. V *Acta Slavica Iaponica*. 2008, roč. 25, str. 208.

28 Tamtéž.

29 Tamtéž, str. 211.

30 Tamtéž, str. 211.

let výrazně posílil svou pozici v rámci státu³¹), nebyl výrazněji spojen se sítí tradičních turkmenských kmenů.³² Neočekávala se od něj funkce patrona vázaného nepsanými zákony, což mu poskytovalo prakticky absolutní moc nad turkmenskými elitami.

Jméno Turkmenbašy nese přístavní město v Turkmenistánu, dříve nazývané Krasnovodsk. Nijazov jej nechal po sobě přejmenovat v roce 1993, když přijal jméno Turkmenbašy. Další známé město nese jméno Saparmurat a je administrativním centrem okresu s názvem Beýik Turkmenbašy (dříve Saparmurat Nijazov). Jeho jméno nese také letiště v hlavním městě – oficiálně se nazývá Mezinárodní letiště Saparmurata Turkmenbašyho. Za Turkmenbašyho vlády bývalo zvykem, že před příletem do Ašchabadu se cestujícím promítalo video s prezidentem čtoucím výňatky ze své knihy Ruhnama. Podle prezidenta byl přejmenován i první měsíc v roce (Turkmenbašy). Měsíce měly nést i jména jeho rodičů, ale to se Nijazovovi nakonec nepodařilo zcela prosadit – měsíce nesou „pouze“ jména národních hrdinů a jeho matky. Dále se po Turkmenbašym pojmenovala řeka, záliv v Kaspickém moři, pohoří a dokonce i hvězda v souhvězdí Velká medvědice³³ V jiných oblastech se prezidentova nového jména použilo například při pojmenování škol, stadionů, bank, muzeí, uměleckých souborů nebo i továren.³⁴ Narozeniny Turkmenbašyho se staly státním svátkem, tzv. „dnem národní vlajky“.

Skutečný životní příběh Nijazova se od oficiálních pramenů asi lišil. Nijazov nestrávil v sirotčinci dlouhý čas, vzal si jej do péče jeho strýc, který provozoval kolektivní zemědělství. Poté studovat jednu z nejlepších škol v okolí a pak následoval na Polytechnickou univerzitu v Leningradu. Vzápětí vstoupil do politiky, protože Turkmenistán neměl dostatek kvalifikovaných kádrů, a Nijazov, který byl bez rodiny

31 Prvky Achalteke se dostaly do oficiální státní symboliky – na státní vlajce převládají vzory koberců Achalteke, na státním znaku je kůň achalteckého plemena. Navíc přejmenovaná místa se nachází v oblastech konkurenčních kmenů, oblast Achalu zůstala víceméně nedotčena. Viz Šír, Jan. Turkmenistán: analýza vnitropolitického vývoje po roce 1991. *Studia territorialia*. 2007, roč. 10, č. 1, str. 280.

32 HORÁK, Slavomír - ŠÍR, Jan. Dismantling totalitarianism? : Turkmenistan under Berdimuhamedow. 1. vyd. Washington: Central Asia-Caucasus, str. 13.

33 Šír, Jan. Cult of Personality in Monumental Art and Architecture: The Case of Post-Soviet Turkmenistan. V *Acta Slavica Iaponica*. 2008, roč. 25, str. 204.

34 Tamtéž.

a klanové příslušnosti, vyhovoval požadavkům strany. V roce 1985 se vypracoval až na post prvního tajemníka komunistické strany v Turkmenistánu.³⁵

V Turkmenistánu naprosto všudypřítomné byly obrazy Turkmenbašyho – objevoval se na billboardech, plakátech, obrazech, na budovách, bankovkách či mincích, dokonce na obalech potravin nebo láhvích s alkoholem. Portrét prezidenta byl neustále vyobrazen v televizním vysílání v horním rohu obrazovky. Bizarní je například i architektura hlavního města, které zdobí četné sochy a výjevy z Turkmenbašyho života (více k architektuře v samostatné podkapitole). Když si Nijazov nechal během svého prezidentského období přebarvit vlasy z přirozené šedivé na černou barvu (propaganda tvrdila, že se jeho barva vlasů z mládí sama vrátila, jako znak toho, že ho Bůh opatruje), všechny jeho portréty v celém Turkmenistánu se musely vyměnit.³⁶ Za vlády Nijazova byla v zemi silně potlačena kultura – zakázal například reprodukovanou hudbu (na svatbách i v televizi), oficiálně z důvodu ochrany národní kultury. Dále zakázal operní, baletní i cirkusová představení, s odůvodněním, že jsou zbytečná, protože se dostatečně neshodují s turkmenskou kulturou. On sám prohlásil, že baletu nerozumí a že ani nemůže, protože to není turkmenská kultura, ale jen převzatá forma uměleckého díla. Proto prý ani občané nemohou baletu rozumět. Zrušena byla také státní filharmonie a národní cirkusový soubor – ti měli podle prezidenta začít studovat národní turkmenské umění.³⁷

Se jménem Turkmenbašy se pojí spousta absurdních nařízení, která dokazovala prezidentovu neomezenou moc. Například poté, co byl Nijazov nucen přestat s kouřením ze zdravotních důvodů, zakázal kouření na veřejných místech v celé zemi. Později dokonce zakázal i žvýkat tabák. Až komicky vyznívá stavba Turkmenbašyho bruslařská dráha (Ledový palác). Palác nechal Turkmenbašy vystavět uprostřed pouště, aby se Turkmeni mohli učit bruslit. Za jeho vlády lékaři neskládali Hippokratovu přísahu, ale při nástupu do funkce museli složit přísahu na Ruhnamu. Nepříliš

35 Peyrouse, Sebastien. Turkmenistan: Strategies of Power, Dilemmas of Development. New York, London: M.E. Sharpe, 2011, str. 83.

36 Tamtéž, str. 83.

37 Central Asia Online. Dovletli, Nazar. Opera revived in Turkmenistan. 22.7.2009. Dostupné na http://centralasiaonline.com/en_GB/articles/caii/features/2009/07/22/feature-10 (14.5.2013).

překvapující byla nařízení omezující internet nebo uzavření internetových kaváren v zemi.

Ruhnama

Klíčovou funkcí v rámci turkmenského kultu osobnosti zastává „posvátná kniha“ Ruhnama. V doslovném překladu „Knihu duše“ sepsal podle oficiálního výkladu sám Nijazov a v roce 2001 ji nechal vydat. Kniha se stala v Turkmenistánu natolik podstatnou, že její jméno nesl například měsíc září. Jejím hlavním posláním je zdůraznit výjimečnost Turkmenů, podat ucelený výklad dějin národa a legitimizovat postavení Nijazova a jeho ideologie v rámci státu. Ačkoliv v některých úsecích Nijazov o knize hovoří v kontextu s Biblií nebo Koránem, nechtěl ji údajně povyšovat do náboženské roviny. Kniha by měla podle autora být jakýmsi filozofickým průvodcem života Turkmena, který má díky knize lépe poznat sám sebe a za pomoci četných rad, které kniha nabízí, vést kvalitní život. Chce sjednotit občany v duchovní společenství. Nijazov dokonce prohlásil, že poprosil Alláha, aby každý, kdo přečte Ruhnamu třikrát, se automaticky dostal do nebe. V knize se ukrývá dobře promyšlená a propracovaná státní ideologie – jeden z klíčových nástrojů k udržení Nijazovovy moci. Ruhnama má přibližně 400 stran a po několika letech autor sepsal i druhý díl. Aby kniha získala u občanů na věrohodnosti, zasloužil se Nijazov o její bohatou propagaci. Kromě jejího začlenění do každodenního života Turkmenů byla kniha také vydávána v zahraničí. Je přeložena do více než 40 jazyků. O mnohé překlady se zasloužili zahraniční podnikatelé, kteří se chtěli zavděčit prezidentovi a utužit tímto krokem svoje obchodní aktivity v Turkmenistánu. Kniha byla mimo jiné v roce 2004 přeložena dokonce i do češtiny. Její překlad zajistila firma ETIF, která dlouhodobě působila v zemích bývalého SSSR.³⁸

Obsah knihy je poněkud zvláštní a členění textu je více či méně chaotické. Autorův styl psaní je značně osobitý – text je pojat jako vzkaz čtenáři (turkmenskému národu) od svého vůdce a mísí se v něm prvky vypravování, autobiografie, politických dohod, rad a životních moudr, které jsou ustavičně doplňovány o neustále se opakující glorifikaci Turkmenů, jejich země, zvyků, kladných povahových vlastností, atd. Jazykově a stylisticky není kniha příliš náročná.

38 Infoservis společnosti Člověk v tísni: Ruhnama v češtině, ale ne pro každého. 25.3.2004 z <http://www.infoservis.net/art.php?id=1069232997> (25.2.2013).

Celá kniha je rozdělena do pěti hlavních kapitol. V první kapitole Nijazov objasňuje důvody, které ho k sepsání knihy vedly. Jedná se o jakýsi úvod do knihy a nejspíše i do jeho života. Čtenář se zde má možnost seznámit s nejsilnějšími stránkami turkmenské přírody, obyvatel a národních dějin a také s některými událostmi ze života prezidenta a jeho rodiny. Nijazov zde vysvětluje, že k sepsání knihy jej vedlo posláním od Boha, a srovnává se s Mohammedem a dalšími proroky. Na druhou stranu odmítá spojení Rukhnamy s náboženstvím a čtenáři tvrdí, že se snaží pouze o sepsání duchovního odkazu vlastnímu národu. Celou knihou se neustále prolíná zdůraznění výjimečnosti a jedinečnosti Turkmenů, ale také osobnosti Turkmenbašyho a jeho rodiny. Jedinečnost národa umocňuje například Nijazovův svérázný výklad historie. Ten v knize začíná již u Noeho, který měl Turkmenům věnovat půdu a podle jehož doporučení se snažili původní obyvatelé žít (jednalo se o některé obecné zásady shodující se například s Bibli – ctít rodiče, nebo i o otázku odívání žen či dodržování osobní čistoty).³⁹

Druhá kapitola se zabývá historií národa. Namísto odborného textu však kapitola připomíná spíše soubor kratších pověstí, ze kterých Nijazov vyvozuje různá ponaučení. Místy text působí jako chaoticky seřazená řada přísloví a lidových moudr. Historii národa autor opírá o existenci Oguzchána, kterého považuje za prapředka všech Turkmenů, proroka, jehož vláda byla přínosná pro celý svět. O pravdivosti Nijazovových tvrzení můžeme vést spory, ale fakt, že v knize ani neuvádí, kdy přesně měl Oguzchán žít (namísto letopočtu se omezuje jen na označení „před tisíci lety“), jeho tvrzení vrhá do nepříliš věrohodné roviny. O to méně realisticky pak vyznívají Oguzchánovy přímé citace a další podobné, prakticky nedokazatelné informace, jež v knize nalezneme. Sám Oguzchán nejspíš existoval, Nijazov dokonce cituje jiné historiky, kteří o něm psali, ale je těžké posoudit, jak dalece se Nijazov při psaní držel historických výzkumů. Dále jsou v druhé kapitole popsány dynastické rody navazující na Oguzchánovu rodovou linii – tedy kmeny Turkmenů. Nijazov zde také zmiňuje další podstatný prvek své ideologie – koncept tzv. Zlatého věku Turkmenů. Ten byl poprvé za vlády Oguzchána a poté měl přijít znovu za vlády Turkmenbašyho.⁴⁰

Nijazov v knize klade na historii velký důraz. Sám argumentuje tím, že historikové nejsou v pojetí turkmenských dějin jednotní, a proto je třeba jejich tvrzení spojit a lépe

³⁹ Turkmenbašy, Saparmurat. Rukhnama. Ašchabad. 2003 str. 9 – 76. V textu budu pracovat s anglickým vydáním knihy z roku 2003.

⁴⁰ Tamtéž, str. 77 – 142.

objasnit. Toho chtěl Nijazov dosáhnout vylíčením historických souvislostí 5000 let zpět, tedy od údajných úplných počátků národa. Podle jeho slov nebyly dosavadní odborné práce o turkmenské historii objektivní a v mnohém si navzájem protiřečily. Turkmeni by podle něj měli znát své kořeny – pokud člověk zná své kořeny, lépe pozná sám sebe. Nijazov občas zmiňuje i záporné vlastnosti národa, které mu připsali někteří historikové (například lenost), ale v kontextu s narážkami na nedostatečné porozumění turkmenské historie jako celku. Podle něj tyto nepravdivá tvrzení vychází ze skutečnosti, že Turkmeni se skládali z velkého množství kmenů, z nichž některé třeba tyto vlastnosti měly, ale celkově se národu přisuzovat nedají. Nijazov dokonce v knize označuje za mylné tvrzení, že Turkmeni patří k nomádkým kmenům. Dalším argumentem o nepravdivosti dosavadního výkladu historie národa Nijazov zakládá na nedostatečném zkoumání historie z řad turkmenských vědců. Přisuzování záporných vlastností dává také za vinu propagandě cizích zemí, které chtěli Turkmenistán záměrně pošpinit.⁴¹

Jeho vylíčení historie také úzce souvisí se státní ideologií. V Turkmenistánu totiž z historického hlediska fungovaly kmenové struktury. Ty se za dob Sovětského svazu snažilo sovětské vedení rozmělnit, a proto do hlavních funkcí země jmenovalo představitele různých kmenů. Při změně kmene dosazovaného do vládní funkce, představitel nového kmene spustil ve státním a stranickém aparátu čistky a do funkcí dosazoval členy vlastního kmene. Tomu chtěl Nijazov předejít, a proto v knize zdůrazňuje postavu Turkmenbašyho, jakožto prezidenta, který stojí nad všemi Turkmeny – nad všemi kmeny.

Ve třetí kapitole s názvem Turkmenický národ Nijazov začíná rozvádět svou myšlenku o Zlatém věku Turkmenů a blíže vysvětluje své postavení v rámci historického vývoje národa. Kapitola se docela podobá první části knihy s tím rozdílem, že se zde z mého pohledu klade větší důraz na Nijazovovu státní ideologii a na vyzdvihování turkmenských dovedností, tradic, vlastností či přírody.⁴²

Čtvrtá kapitola se věnuje opět historii, nyní ale turkmenského státu. V jednotlivých podkapitolách je zaznamenán historický vývoj Turkmenistánu od státu Oguzchána. Autor se dostává až k podobě turkmenského státu pod svým vedením. Zde zdůrazňuje tři pilíře, na kterých je novodobý turkmenský stát údajně postaven – nezávislost, neutralita a Ruhnama. Nijazov zde vysvětluje důvody, které jej vedly k vyhlášení

41 Saparmyrat Turkmenbašy. Rukhnama. Str. 44.

42 Tamtéž, str. 143 – 204.

neutrality Turkmenistánu, jež našla mezinárodní uznání při příležitosti 50. výročního zasedání Valného shromáždění OSN (přesně 12. 12. 1995).⁴³ Samotná myšlenka prohlášení neutrality údajně vychází z historie turkmenského státu, který se podle Nijazova snažil být vždy mírumilovný. Dalším důvodem jsou dobré vztahy se všemi sousedy. Vyhlášení neutrality se stalo velice důležitým pilířem státní ideologie. Nijazov tomuto dni vytvořil státní svátek a památník v centru hlavního města. Tento okamžik byl pro zemi důležitý, protože Turkmenistán se stal podle oficiálního výkladu prvním oficiálně neutrálním státem světa, čímž Nijazov dokázal ukázat národu své schopnosti povýšit Turkmenistán na celosvětovou úroveň. Vyhlášení neutrality se ale stalo tak ceněným pouze na území Turkmenistánu. Ve světě se o něm příliš nemluví.

Pátá kapitola s názvem Duchovní svět Turkmenů se opět zabývá novým příchodem Zlatého věku Turkmenů, zdůrazňuje podstatné aspekty duchovního života občanů. Text je podobně jako v předchozí kapitole doplněn o básně či písně oslavující vlast a činy předků. V kapitole se věnuje také otázce rodičovství a vztahu dětí a rodičů. Radí, jak rodiče vnímat nebo jak se k nim správně chovat, opěvuje mateřskou lásku. Možná až ironicky vyznívají pasáže, kde zdůrazňuje Turkmenům důležitost vědění a poznání. Doporučuje jim studovat a rozšiřovat své znalosti ve třech základních rovinách – ve vzdělání, ve vědě a v odkazu předků. Čtenáři však brzy dojde, kam těmito výzvami autor míří – snaží se ospravedlnit svůj systém školství. Uvádí, že zavedl „Novou vědeckou politiku“, která na rozdíl od sovětského školství reaguje na současné potřeby a má ochránit děti před zlem z ulic.⁴⁴

Nijazov pro velký úspěch vydal i druhý díl Rukhnamy. Zatímco první díl považoval za „posvátnou knihu“, druhý díl měl přinášet knize určitou náboženskou auru. Kniha se již nezaměřuje na výklad historie a života turkmenských předků, ale mnohem více se soustředí na přinášení náboženských prvků. V knize nalezneme spousty paralel s Koránem. To je patrné zejména v pasážích, kde Nijazov čtenářům radí se před čtením knihy očistit (fyzicky i duševně) nebo číst knihu na speciálním koberci.⁴⁵ Dále nedoporučuje nechávat knihu na nečistých místech nebo přikazuje najít každý den v knize novou myšlenku. Druhý díl má také odlišnou formu, je rozdělen do 12 kapitol,

43 Saparmyrat Turkmenbašy. Rukhnama. str. 236.

44 Tamtéž, str. 337.

45 Bouma, Amieke: Turkmenistan – Epics in Place of Historiography, str. 97.

kteřé se věnují chování a morálce občanů anebo speciálním obřadům a situacím (například pohřbívání).

Ruhnama má na první pohled jasnou funkci. Jedná se o vysvětlení a ospravedlnění Nijazovova chování. Je to jeho pokus o stmelení národa na základě často nedoložitelných a neobjektivních informací, či místy až nacionalistických názorů. Pro sepsání podobné knihy existovala potřeba, zejména v období po rozpadu Sovětského svazu, kdy několik generací lidí nemělo jasně ukotvenou národní identitu. Nijazov situace využil a tuto myšlenku pojal v první řadě jako prezentaci své vlastní osoby, kterou se snažil povýšit nad ostatní a tím si zaručit udržení moci. Navíc tak učinil na základě argumentů, které s největší pravděpodobností nejsou založeny na pravdě. Díky jiným mocenským prostředkům nutil občany svou knihu nejen číst, ale také ji studovat. Zejména u dětí, které měly studium knihy jako povinnou součást školní docházky, nebylo poté těžké propagandě zcela uvěřit.

Nijazovova kniha měla silné postavení ve společnosti. Její čtení bylo v Turkmenistánu na denním pořádku. Jak jsem již zmínila, povinně se vyučovala na školách – od základních až po univerzity, kde se z jejích znalostí skládaly i závěrečné zkoušky. Děti se musely učit nazpaměť básně, písně ale i další části oslavující vlast a vůdce. V knize velmi časté tvrzení, že Turkmeni mají řadu vynikajících odborníků a vědců, Nijazov za své vlády příliš nepodpořil. Vzdělávací systém byl totiž na knize postaven – a to i na univerzitách, a proto úroveň vzdělání v odborných předmětech (matematika, fyzika) výrazně klesla. K tomu přispěla i Nijazovova zásluha o odchod řady odborníků ruské národnosti ze země, kteří měli potenciál kvalitně vyučovat odborné předměty na vysokých školách. Jako hlavní předmět byla Ruhnama odstraněna ze škol až pět let po Turkmenbašyho smrti - v roce 2011. Nijazovův nástupce sice kultu svého předchůdce nejprve využíval, později však nastolil kult vlastní a jednu ideologickou knihu pouze nahradil druhou.

Znalost knihy byla požadována a testována i při vyřizování řidičského průkazu nebo byla neodmyslitelnou součástí znalostí každého úředníka. Předčítalo se z ní při slavnostních příležitostech, dokonce byly vytvořeny semináře, kde lidé měli příležitost o knize diskutovat. Citáty z knihy zdobily zdi veřejných místností, obrovskou sochu Ruhnamy nalezneme také v hlavním městě. Ačkoliv Nijazov zdůrazňoval, že nechce Ruhnamu povyšovat na úroveň Koránu, byla kniha součástí každé mešity a stát jí vyžadoval stejné zacházení jako s Koránem, a dokonce i čtení pasáží během muslimských bohoslužeb.

Z předložených informací lze odvodit několik závěrů. Sepsáním Ruhnamy Nijazov uměle zaplnil prázdné místo v národním dědictví Turkmenů. Dodal občanům národní hrdost a pocit sounáležitosti a výjimečnosti, jakkoli jej postavil na minimálně prokazatelných informacích. Nízkého stupně národního uvědomění dokázal využít ke skryté propagaci státní ideologie zahrnující jeho vlastní kult osobnosti. Zajistil všemi možnými prostředky maximální čtenost a znalost knihy, čímž napomohl k přijetí své ideologie širokou veřejností. Díky absenci jakýchkoliv kritických postojů vůči knize neměli lidé důvody k neuvěření vyličeným historickým událostem. Nijazov si tak na základě polopravd dokázal před národem obhájit své postavení, své pravomoci a prakticky veškeré své chování.

Školství

Na základě kultu osobnosti a ideologie byl v Turkmenistánu po rozpadu Sovětského svazu zdevastován vzdělávací systém. Nijazov již na počátku devadesátých let začal se změnami ve školství, ve kterých prosazoval, aby se ve výuce objevoval jeho kult osobnosti a aby byla systematicky upevňována státní ideologie. Tyto atributy se mu podařilo implementovat do všech vyučovacích předmětů, a to na všech úrovních vzdělávacího systému – od základních škol až po univerzity. Zavedením reformního programu zvaného Vzdělání (Bilim) v roce 1993⁴⁶ dosáhl totálního rozrušení úrovně výuky v zemi. Kromě úpravy školních osnov, které byly postaveny na neustálém zdůrazňování kultu osobnosti prezidenta a naplňování státní ideologie, zkrátil celkovou dobu školní docházky, zrušil řadu škol, včetně všech poskytujících vzdělání v menšinových jazycích, a připravil o místa schopné kantory. Výuka byla postavena například na pojetí historie, které Nijazov uveřejnil v knize Ruhnama, nebo na jeho dalších dílech. Státní ideologie se projevovala skutečně ve všech vyučovacích předmětech – dokonce i v matematice (v učebnicích se objevovaly například úlohy na spočítání dnů mezi vyhlášením nezávislosti a vyhlášením neutrality Turkmenistánu) nebo v biologii.⁴⁷ Od pádu Sovětského svazu neproběhla výraznější inovace školních pomůcek ani učebnic. Většina knih zůstávala ve školách ještě z éry Sovětského svazu. Jediné knihy, které ve školách nově přibyly, byly publikace Nijazova – zejména tedy

46 HORÁK, Slavomír - ŠÍR, Jan. Dismantling totalitarianism? : Turkmenistan under Berdimuhamedow. 1. vyd. Washington: Central Asia-Caucasus, str. 69.

47 Tamtéž, str. 72.

Ruhnama. Podobná situace panovala na celém knižním trhu v Turkmenistánu. Mezi nově vydanými knihami po roce 1991 byly hlavně knihy prezidenta, ostatní autoři neměli příliš šancí své knihy veřejně publikovat.

Nijazov na devastaci školního systému zapracoval hned na několika úrovních. Jednak došlo k uzavření znatelného množství škol, dále ke změně učebních osnov, kdy se propagoval kult prezidenta a ideologie na úkor standardní vyučovací látky, docházelo k zapojování škol do státních ceremonií, zkomplikovala se procedura přijímacího řízení ke studiu na vysokých školách, nový systém přispěl k degradaci vysokoškolských titulů z turkmenských univerzit a navíc se prezident zasloužil o silné podfinancování celého školství. Přes faktickou klesající úroveň vzdělávání, byli rodiče nuceni platit škole různé poplatky, speciální výdaje nebo dokonce uniformy svým dětem. Škola se tak stala poměrně nákladnou záležitostí, na kterou chudší vrstvy obyvatelstva neměly prostředky. Nechávaly své děti často pracovat doma nebo na farmách, a v zemi tak výrazně vzrostla za Nijazovovy vlády negramotnost.⁴⁸

Nijazov způsobil ve výuce chaos také změnou vyučovacího jazyka. Tím se stala turkmenština – jazyk založený nově na latince. Toto rozhodnutí, podložené prezidentovými názory o jedinečnosti Turkmenů, značně omezilo množství materiálů, ze kterých bylo možné při vzdělávání čerpat, protože většina odborných textů byla psána cyrilicí. Jednalo se o texty napsané za éry Sovětského svazu. Změnou jazyka Nijazov začal (nejspíše úmyslně) diskriminovat rusky mluvící občany – například kvalifikované univerzitní kantory pocházející z Ruska, kteří byli nepřímo přinuceni k odchodu ze země. Ačkoliv součástí programu Bilim bylo zavedení tří jazyků do výuky ve školách (turkmenštiny, ruštiny a angličtiny), kvůli omezeným financím a nedostatku kvalifikovaných pedagogů se plán nepodařilo uskutečnit.⁴⁹ Turkmenština vytlačila ruštinu v ústavě země již po nezávislosti, ale v praxi se příliš nepoužívala. Jazyk totiž obsahuje i znaky, které nebyly rozpoznatelné pro většinu počítačových systémů, a komplikovaly tak komunikaci se zahraničím. V roce 1996 se proto v abecedě zavedly drobné změny.⁵⁰ Pro dospělé se postupně zavedly kurzy, které je učily novému písmu.

48 HORÁK, Slavomír - ŠÍR, Jan. Dismantling totalitarianism? : Turkmenistan under Berdimuhamedow. 1. vyd. Washington: Central Asia-Caucasus, str. 72.

49 Tamtéž, str. 69.

50 Peyrouse, Sebastien. Turkmenistan: Strategies of Power, Dilemmas of Development. New York, London: M.E. Sharpe, 2011, str. 90.

Turkmenština se stala jazykem oficiálních dokumentů a Turkmenbašy přikázal vládním úředníkům v ní komunikovat, ale její praktické využití u obyvatelstva nepřicházelo – on sám sepsal Ruhnamu cyrilicí, jak lze spatřovat v ofocených rukopisech, které jsou součástí knihy. Studenti se tedy učili nový jazyk (všechny sovětské učebnice se do něj musely přetisknout), ale pokud chtěli plně komunikovat a číst, byli nuceni se naučit i cyrilici. Problémy s turkmenštinou měli i sami pedagogové.

Dalšími projevy kultu ve školství byly všudypřítomné vyobrazení Turkmenbašyho, popřípadě jeho rodičů, či knihy Ruhnamy ve školách a třídách. Objevovala se zde často turkmenská vlajka, Turkmenbašyho portréty, portréty jeho rodičů, citace z Ruhnamy. Ve školách byly dokonce zřízeny speciální oddělení sloužící pouze pro studium posvátné knihy. Nijazov dokonce i určil oděvy, které měli žáci nosit do škol. Ty se podobaly tradičním turkmenským šatům, jejichž součástí byla i speciální pokrývka hlavy. Pokrývka hlavy je ve většině zemí kontroverzním tématem (například v sousedním Uzbekistánu je ve školách zakázána), ale v Turkmenistánu byla vyžadována. Způsobuje větší odosobnění žáků, děti se stávají součástí davu. Pokrývka hlavy a uniformy přispívají k potlačení individuality u dětí a smazávají mezi nimi rozdíly.

Díky opatřením prezidenta z devadesátých let byly klasické třídy přeplněny. Jednu třídu navštěvovalo v průměru více než čtyřicet dětí. O to se Nijazov zasloužil zrušením ruských škol a již zmíněným velkým podfinancováním celého školství. Kvůli špatným podmínkám odcházelo ze školství stále větší množství pedagogů. Stát jim poskytoval velmi nízké mzdy (přibližně 100 dolarů za měsíc)⁵¹ a navíc byli nuceni vyučovat převážně Ruhnamu a další témata související s propagandou. Kromě toho výuka byla podřízena státu i v jiných ohledech. Studenti i s vyučujícími museli pomáhat při sezónních pracích na poli nebo asistovat na reprezentativních a symbolických akcích pořádaných státem.

Rušení ruských škol probíhalo postupně v několika vlnách. V Nijazovově politice byla patrná snaha o odstranění co nejvíce ruského vlivu v Turkmenistánu. Nejspíš se obával o ohrožení své moci a svého postavení z ruské strany. Pro představu do roku 2001 bylo v celém Turkmenistánu přibližně 1900 základních a středních škol, z toho 49 vyučovalo

51 HORÁK, Slavomír - ŠÍR, Jan. Dismantling totalitarianism? : Turkmenistan under Berdimuhamedow. 1. vyd. Washington: Central Asia-Caucasus, str. 70.

zcela v ruském jazyce a 56 částečně.⁵² V letech 2001 až 2002 byla většina z nich zrušena a dokonce se omezila i výuka ruštiny na ostatních školách z tří hodin týdně na pouhou jednu.⁵³

Asi nejznatelnější propagaci kultu osobnosti ve školství můžeme vidět na výuce dějepisu, která kompletně vycházela z Ruhnamy. Učební plány odpovídaly ještě sovětskému modelu – děti se nejprve jeden rok seznámily s národními tradicemi a odlišnostmi svého národa, aby získaly patriotické smýšlení, poté se dva roky věnovaly světovým dějinám a pak se dostali k dějinám národa. Přičemž i světové dějiny se vyučovaly podle Ruhnamy nebo dalších, na ní založených knih, které sepsal sám Turkmenbašy – ten v nich oslavoval svou osobu a přisuzoval turkmenskému národu bohaté zásluhy⁵⁴. Situace se příliš nezměnila ani po nástupu Nijazovova následníka. Ten sice sliboval zlepšení úrovně školství, ale jeho vládou nastavený systém také z velké části při výuce dějepisu vycházel z Ruhnamy i přesto, že vláda nechala po smrti Nijazova připravit nové studijní plány a vydala nové učebnice historie.⁵⁵

Za Nijazovovy vlády se podařilo, jak jsem již předeslala, výrazným způsobem snížit úroveň i terciálního vzdělávání. V prvé řadě se prezident zasloužil o zanedbávání a zavírání vysokých škol v okrajových částech země, a to zejména poboček zemědělské univerzity nebo lékařských fakult. Dalším znesnadněním pro uchazeče byla povinnost absolvovat před přijetím na univerzitu dva roky praxe. To znamenalo, že studenti, kteří chtěli studovat vysokou školu, museli nejprve hledat práci a poté teprve mohli nastoupit na další studia. Komplikací bylo také zrušení dálkové formy studia, večerní školy, apod. Navíc délka vysokoškolského studia trvala pouze dva roky, a pokud chtěli absolventi získat diplom, museli se zavázat ke dvouleté pracovní stáži, často v zemědělství.⁵⁶ Takto nastolené podmínky výrazným způsobem přispěly k snížení počtu absolventů

52 Peyrouse, Sebastien. *Turkmenistan: Strategies of Power, Dilemmas of Development*. New York, London: M.E. Sharpe, 2011, str. 91.

53 Tamtéž.

54 Tvrdil například, že Turkmeni se stali spoluzakladateli několika desítek významných dynastií – mimo jiné Seldžukovců nebo Osmanů, nebo podtrhoval obrovský přínos v oblasti výroby koberců, kdy Turkmeni měli tkát koberce tisíce let před Kristem a rozšířit svou dovednost do celého světa.

55 Bouma, Amieke: *Turkmenistan – Epics in Place of Historiography*, str. 100.

56 HORÁK, Slavomír - ŠÍR, Jan. *Dismantling totalitarianism? : Turkmenistan under Berdimuhamedow*. 1. vyd. Washington: Central Asia-Caucasus, str. 73.

vysokých škol – Turkmenistán se tak odklonil od současných trendů v Evropě a vyspělých částech světa.

Nijazov přispěl svým školním systémem k bujení korupce ve školství. Vyšší vrstva populace si připlácela, aby dostala své děti do ruských škol, které měly lepší úroveň vzdělání. Běžnou praxí bylo také kupování si důležitějších zkoušek.

Degradace školního systému a uplatnění kultu osobnosti ve školství mělo pro Nijazovovu vládu obrovský význam. Podařilo se mu eliminovat svobodné myšlení mladých lidí. Nízká úroveň vzdělání spolu s malým vědomostním rozhledem mladé generace se stala ideální půdou pro vštěpování státní ideologie velké a hlavně podstatné skupině obyvatelstva. Mladí lidé v jiných nedemokratických režimech bývají jistým nebezpečím. Vzhledem k jejich nespokojenosti a vůli po změně mohou způsobovat v zemi protivládní nepokoje. Na rozdíl od starší generace, která navíc bývá s podmínkami v zemi smířenější, nemají mladí v podstatě co ztratit. Podmínky pro vyrůstající generaci v Turkmenistánu nebyly příznivé a vyhlídky do budoucna také ne – nezaměstnanost, nízká životní úroveň, nedostatek zdravotní péče, zaostalost venkova, porušování lidských práv a omezování svobod, apod. Hrozba vzpoury proti režimu by proto byla nasnadě. Ale Nijazovovi se podařilo tímto školním systémem mladé lidi do jisté míry paralyzovat, a dokonce i otočit na svou stranu. Důkazem mohou být společenské nálady po smrti prezidenta v roce 2006, kdy mladá turkmenská generace byla mnohem více zasažena touto ztrátou než generace jejich rodičů, která na prezidenta nahlížela s jistým odstupem a nedůvěrou. K takovému ovlivnění mladých lidí vedlo několik faktorů. Jednak již zmíněná nízká úroveň vzdělání. V případě, že se u studentů nepěstuje kritické myšlení, není obtížné je přesvědčit o informacích podložených řadou polopravd a mýtů. Pokud žáci neměli přístup k jiným informacím, než jim byly předkládány ve školách (i kvůli jazykové bariéře nebo kvůli nedostatku nezávislých odborných knih), neměli ani možnost tvrzení srovnávat. Díky znehodnocení vysvědčení a vysokoškolských titulů Nijazov nepřímo zabránil odchodu mladých lidí za studiem do zahraničí. Tím také přispěl k větší izolaci populace, a tudíž omezil příliv informací o životních podmínkách v jiných zemích. Nijazov dokázal svou propracovanou ideologií a svým všudypřítomným kultem ovlivnit myšlení mladých lidí směrem k jejich snazšímu přijetí jemu prospěšných myšlenek a adoraci jeho osoby. Dokázal je ustavičnými vnucováními přesvědčit k přijetí svých myšlenek díky výkladu historie a celkovému nádechu posvátné knihy. Děti byly odmalička vystavovány nesmírně silné propagandě, neměly tak prakticky šanci na vytvoření vlastního úsudku.

Kromě upevnění prezidentovy moci měla tato podoba školství další výrazný dopad na zemi – nedostatek kvalifikovaných pracovních sil. V Turkmenistánu chyběli nejen lékaři a celý zdravotnický personál, učitelé nebo nezávislí vědci, ale dokonce byl nedostatek i zemědělských profesí. Mladí kantoři, kteří vystudovali v tomto systému, prakticky nebyli schopni vyučovat jiné předměty než Ruhnamu. Takto vyškolení pedagogové nepřinášeli již takový užitek po změně prezidenta. Degradaci školství proto vnímám jako největší šrám na národu, kterého se Nijazov za vlády dopustil. Nevratně tím poznamenal úroveň vzdělanosti obyvatelstva, čímž zvláště v dnešní době nárůstu vysokoškolsky vzdělaných lidí v celosvětovém měřítku, zemi i na mezinárodní úrovni velmi uškodil. Navíc přispěl ještě k větší izolovanosti státu, protože mimo jiné změnou jazyka výrazně omezil možnost komunikace s okolním světem. Bez podpory kreativního myšlení a vývoje individuálních osobností chybí státu, ale i národu, lidský potenciál, který by mohl vytvářet něco inovativního. Lidé, kteří jsou vychováni takovýmto systémem, jen velmi obtížně budou přinášet společnosti trvalejší a skutečné hodnoty. O dětech vychovaných Nijazovovým školním systémem lze v podstatě hovořit jako o ztracené generaci.

Architektura

Další sférou, kde můžeme nalézt prvky kultu osobnosti turkmenského prezidenta, je architektura. Ukázkovým příkladem projevu kultu osobnosti v architektuře by mohla být metropole Turkmenistánu – město Ašchabad. Město nemá bohatou historii, je přibližně pouhých 100 let staré, a proto je příkladem moderního hlavního města. Jeho největší přestavba započala právě po vyhlášení nezávislosti a nástupu Nijazova do čela nového státu. Ve městě se objevují pomníky oslavující všechny klíčové prvky turkmenského režimu a Turkmenbašyho kultu osobnosti. Stavby spojuje monumentalita, vyobrazení Turkmenbašyho a častá symbolika, která zdůrazňuje ideologicky důležitá data. Stavby nezvýrazňuje pouze jejich velikost, ale také barevnost, pohyb nebo zvuky. První budovou postavenou za účelem propagace Turkmenbašyho byl Prezidentský palác. Ten se nacházel na Prezidentově náměstí a byl vytvořen v centru nově vznikající městské části Ašchabadu.

Zajímavou dominantou města byl Věž neutrality (Arch of Neutrality), který měřil 63 metrů. Byl slavnostně otevřen v roce 1998 a má připomínat významnou událost

vyhlášení neutrality, kterým se Turkmenistán stal přesně o tři roky dříve.⁵⁷ Památník stál na třech pilířích (je ve tvaru trojnožky), které měly symbolizovat tři základní principy moderního Turkmenistánu, jak je uvedl Nijazov v *Ruhnamě* – neutralita, nezávislost a společný národ. Mimo jiné trojnožka je tradiční součástí místního folkloru a sloužila k přípravě pokrmů.⁵⁸ Nepřehlédnutelným prvkem pomníku byla obrovská, 12 metrů vysoká, zlatá socha Turkmenbašyho, stojící s otevřenou náručí, která se za pomoci speciálního mechanismu otáčela celý den tváří ke slunci (viz Příloha č.5). Podobizna Turkmenbašyho zde byla umístěna, aby připomínala strůjce vyhlášení nezávislosti. Socha si vysloužila náležitou pozornost ve městě – místní občané jí údajně přezdívali „Batman“, na její účet vznikaly různá přísloví a narážky.⁵⁹ Socha byla v roce 2010 po nástupu nového prezidenta Berdymuhamedova odstraněna a přesunuta na předměstí hlavního města.

Další významnou událostí, které se dostalo vlastního pomníku, bylo vyhlášení nezávislosti země. Památník s názvem Nezávislost Turkmenistánu je situován v jižní oblasti hlavního města. Je obklopen největším parkem hlavního města – s fontánami, nákupním centrem, sochami a bustami Turkmenbašyho. V mírách stavby je symbolicky ukryto datum vyhlášení nezávislosti Turkmenistánu 27. 10. 1991 – základ sochy tvoří podstavec ve tvaru jurty vysoký 91 metrů a na něm je postaven 27 metrů vysoký stožár se zlatým půlměsícem a pěti hvězdami.⁶⁰ Pomník obklopují dvě desítky soch významných osobností z historie Turkmenistánu a celé stavbě dominuje obrovská opět pozlacená socha Turkmenbašyho (viz Příloha č. 6). Velikost sochy má odrážet význam

57 Šír, Jan. *Cult of Personality in Monumental Art and Architecture: The Case of Post-Soviet Turkmenistan*. V *Acta Slavica Iaponica*. 2008, roč. 25, str. 205.

58 Horák, Slavomír: *Ideologie autoritativního režimu na příkladu Turkmenistánu*. *Mezinárodní politika*, ročník 27, č. 12 (2003), str. 31.

59 Horák, Slavomír: *Ideologie autoritativního režimu na příkladu Turkmenistánu*. *Mezinárodní politika*, ročník 27, č. 12 (2003), str. 31.

60 Šír, Jan. *Cult of Personality in Monumental Art and Architecture: The Case of Post-Soviet Turkmenistan*. V *Acta Slavica Iaponica*. 2008, roč. 25, str. 206.

nezávislého Turkmenistánu.⁶¹ V okolí parku se nachází i moderní paláce státních úřadů – parlament, prezidentský palác či Palác spravedlnosti.⁶²

Třetí památkou připomínající podstatný prvek turkmenského režimu je park věnovaný Nijazovově Ruhnamě. V samotném srdci parku se ukrývá obrovská zeleno-růžová bohatě zdobená napodobenina knihy, na jejíž obálce se opět nachází zlacený portrét Turkmenbašyho (viz Příloha č. 8). Kniha se každou sobotu večer otvírala a návštěvníkům za zvuku hudby na svých obrovských stranách předváděla své příběhy. Tak se dělo právě v sobotu, protože sobota byla v Turkmenbašyho kalendáři den Duše Turkmenů.⁶³

Kromě těchto tří ideologických staveb se kult osobnosti objevuje i v dalších stavbách v Turkmenistánu. Jedná se o stavby či sochy připomínající Turkmenbašyho rodiče nebo stavby sloužící k propagaci samotné osoby Turkmenbašyho. Významnou osobou kultu se stala Nijazovova matka – Gorbansoltan edže. Jak jsem již uvedla, ta zosobňovala prototyp ideálu turkmenské ženy. Nijazov jí věnoval v Ašchabadu park s názvem Mateřská láska, který byl otevřen v roce 1996.⁶⁴ Park se nachází v centru města, ale v poměrně klidné části. Zdobí jej socha matky, která drží v náručí chlapečka.

Poblíž se nachází monument věnovaný obětem zemětřesení (viz Příloha č. 4). Tvoří jej socha ztvárňující zemětřesení v Ašchabadu, při kterém Nijazovova matka zemřela. Mohutná bronzová socha se skládá z býka, který na svých rozích a zádech nese rozpraskanou Zemi, do jejíž puklin pomalu zapadá Nijazovova matka. Ta vyzdvihuje svými rukama malé zlaté dítě, které tvoří úplný vrchol sochy.⁶⁵ Památník má symbolizovat hrdinství Nijazovovy matky a sílu její mateřské lásky, jež dokázala

61 Tamtéž, str. 206.

62 Horák, Slavomír. Ideologie architektury Ašgabat. *Nový Orient*, ročník. 61, 4/2006, s. 2-5.

63 Šír, Jan. Cult of Personality in Monumental Art and Architecture: The Case of Post-Soviet Turkmenistan. V *Acta Slavica Iaponica*. 2008, roč. 25, str. 206.

64 Tamtéž, str. 209.

65 Horák, Slavomír. Ideologie architektury Ašgabat. *Nový Orient*, ročník. 61, 4/2006, s. 2-5.

zachránit život budoucího prezidenta. Samotná socha byla slavnostně odhalena v roce 1998, tedy k padesátému výročí ašhabadského zemětřesení.⁶⁶

Dalším místem, kde Nijazov umístil podobiznu své matky, byl turkmenský Palác spravedlnosti v Ašgabat. Před ní se nachází socha Gorbansoltan podobná bohyni spravedlnosti Themis, držící v ruce typické misky vah. Kromě těchto artefaktů je postava oděna v tradičním turkmenském oděvu a druhou rukou svírá na prsou knihu Ruhnamu.⁶⁷ Socha tak má symbolizovat právní stát založený na lidskosti a národních tradicích. Sochy Turkmenbašyho matky zdobily spousty míst po celém Turkmenistánu. Nejčastěji byla postava vyobrazována s dítětem v náručí nebo se stojícím chlapcem po svém boku.

Ani postava Nijazovova otce nezůstala ochuzena o monumentální stavby. Na jeho počest nechal v roce 2001 Nijazov vystavět park s názvem Park Hrdiny Turkmenistánu⁶⁸ Atamyrata Nijazova. Ten měl oslavovat vítězství nad nacismem. Památník je spojený s přibližně jeden kilometr dlouhou pěší zónou vycházející z Parku mateřské lásky.⁶⁹ Pěší zóna je dlážděná mramorem, lemována zelení a zdobena různými fontánkami a kašnami a v jejím středu se symbolicky nachází památník „Děti“ na počest Nijazovových bratrů Nyjazmurata a Muchammemurata, kteří také tragicky zahynuli při zemětřesení v Ašhabadu.⁷⁰ Na úplném konci je umístěna socha vyobrazující Atamyrata stojícího na podstavci, který nad hlavou pevně svírá pušku. Socha má symbolizovat Atamyratovo hrdinství a vůli k vítězství. Před pomníkem se nachází plošina s ohněm věčné slávy, která sloužila k různým ceremoniím organizace Válečných veteránů Atamyrata Nyjazova (viz Příloha č. 11).⁷¹

66 Šír, Jan. Cult of Personality in Monumental Art and Architecture: The Case of Post-Soviet Turkmenistan. V *Acta Slavica Iaponica*. 2008, roč. 25, str. 209.

67 Tamtéž, str. 210.

68 Nejvyšší státní vyznamenání v Turkmenistánu – získal jej pouze několikrát sám prezident a jednou jeho rodiče.

69 Tamtéž, str. 212.

70 Horák, Slavomír. Ideologie architektury Ašgabat. *Nový Orient*, ročník. 61, 4/2006, s. 2-5.

71 Šír, Jan. Cult of Personality in Monumental Art and Architecture: The Case of Post-Soviet Turkmenistan. V *Acta Slavica Iaponica*. 2008, roč. 25, str. 212.

Atamyrat byl v Turkmenistánu vyobrazován, podobně jako Gorbansoltan, na nejrůznějších místech, nejčastěji v podobě soch ve vojenské uniformě. Na rozdíl od Nijazovovy matky, která zdobila místa sloužící k odpočinku a klidu, Atamyrat se jako symbol síly a odvahy objevoval především na místech spojených s armádou, vojenskými přehlídkami nebo na místech určených k velkým shromážděním.

Hlavní město se stalo chloubou Turkmenbašyho kultu. V zájmu zvýšení jeho návštěvnosti Nijazov dokonce v roce 2005 zrušil všechny nemocnice v Turkmenistánu s výjimkou těch v Ašchabadu, aby se každý nemocný musel zajet do hlavního města podívat.

Zajímavým místem, kde monumentální architektura zobrazuje vůdce a jeho rodinu, je vesnička Gypdžak – údajné rodiště Turkmenbašyho a místo posledního odpočinku jeho rodičů, která se nachází východně od hlavního města.⁷² Ve vesnici nechal prezident vybudovat například zlatý památník zobrazující poslední společné momenty své rodiny – tedy okamžik odchodu svého otce do války, nebo pietní komplex zachycující Gorbansoltan, jak zadržuje padající zeď před dětmi – zde mají být uloženy ostatky obou Turkmenbašyho rodičů.⁷³ Kult osobnosti završuje Mešita duchovnosti Turkmenbašy (viz Příloha č. 9 a 10) – kromě samotného názvu nalezneme uvnitř další prvky kultu osobnosti, a to citáty z Ruhnamy zdobící zdi. Tato mešita největší ve Střední Asii se stala oficiálně hlavní mešitou Turkmenistánu a završuje tak ideologické zveličení Turkmenbašyho – jeho zbožštění.⁷⁴

Na průměrného turkmenského občana musela monumentální architektura působit opravdu velkolepým dojmem, když si uvědomíme životní úroveň nebo průměrnou mzdu v Turkmenistánu. Stavby dokládají Turkmenbašyho prakticky neomezenou moc nad zemí, i pokud se zaměříme na jejich financování. Asi v málokterém demokratickém státě by mohl panovník stavět nákladné monumentální stavby a sídla věnované své osobě, když by země o rozloze Turkmenistánu měla jen pár nemocnic nebo silně podfinancované školství. Tento přístup mimo jiné nepřímo dokazuje, jakým způsobem asi Nijazovova vláda zacházela s financemi z prodeje nerostného bohatství – zejména

72 Horák, Slavomír. Ideologie architektury Ašgabat. *Nový Orient*, ročník. 61, 4/2006, s. 2-5.

73 Tamtéž.

74 Tamtéž.

zemního plynu. Otázkou potom zůstává, jak se tamní obyvatelé stavěli k monumentálním stavbám – jestli namísto podpory vlastního kultu osobnosti nepůsobily kontraproduktivně a nevyvolávaly v občanech pocit nespravedlnosti a bezpráví. Za vlády Turkmenbašyho byl jakýkoliv projev kritiky prezidenta nebo režimu považován za vlastizrada, proto je obtížné vysledovat objektivní postoje občanů. Příkladem z Nijazovova absurdního chování může být důvod, kterým vysvětlil výstavbu svých paláců napříč Turkmenistánem a to, že lid jej žádal, aby bydlel ve vhodném bydlení a ne v nějaké dřevěnici.

Umělci, kteří byli ochotni tvořit díla na zakázku prezidenta, neměli problémy se zajištěním obživy. Nijazov využíval služby nejen architektů, sochařů nebo malířů, ale stál o díla básníků nebo skladatelů, kteří byli ochotni psát na jeho počest oslavné básně, písně, či literární romány. Tento přístup státu opět utlumil rozvoj kreativní a umělecky hodnotné kultury.

Státní svátky a symboly

Prezident svůj kult přenesl i do státních symbolů nebo svátků v roce. Během svého působení vytvořil několik dní v roce, které oslavují dle něj významné hrdiny nebo významné události země. Některé jsem již zmínila v předcházejícím textu – den Turkmenbašyho narozenin se slaví 19. února jako Den státní vlajky, další významný den v roce byl věnován památce Nijazovovy matky i jeho otce.

Jedním ze státních symbolů byla turkmenská přísaha věrnosti. Tou začínalo vyučování ve školách, pracovní den, televizní vysílání, atd. Turkmeni ji museli znát z paměti. Přísaha zněla takto: "Turkmenistáne, milovaná vlasti, můj rodný kraji, v srdci a v mysli jsem vždy s Tebou. Ať mi odpadne ruka za nejmenší zlo, které Ti učiním. Ať mi upadne jazyk za nejmenší klevetu proti Tobě. Kdybych zradil milovanou vlast, Velikého Saparmurata Türkmenbašyho, svatého vzoru Tvého, nechť se mi zastaví dech."⁷⁵

Státní hymna Turkmenistánu přijatá v roce 1996 obsahuje podobně jako přísaha Turkmenbašyho jméno. Kromě opěvování nezávislého státu se hned v prvním verši refrénu zpívá „Veliké dílo Turkmenbašy“ (viz Příloha č. 1). Prakticky celá píseň naprosto vystihuje turkmenskou ideologii – zmiňuje nezávislost země, její přírodu,

75 Z webových stránek <http://www.slavomirhorak.net/stredni-asie/cestovani-ve-stredni-asii/turkmenistan/> (4.5.2013).

nabádá k obětování života za vlast, opěvuje národní předky a nepřímo zakazuje lidem si na vlast stěžovat nebo ji pouze vidět ve špatném světle.

Mezi další státní symboly patří vlajka Turkmenistánu, kde se sice prezident osobně neobjevuje, ale je zde vyobrazen vzor folklorních koberců, který se nápadně podobá vzoru kmene Achaltských Teke, ke kterému prezident patřil. Podobně je tomu i u státního znaku, v jehož centru je vyobrazen prezidentův kůň z plemene Achal Teke.

Média

Velmi podstatnou oblastí, kde měl Nijazov šanci propagovat svůj kult, byla média. Turkmenistán se za jeho vlády dlouhodobě držel mezi zeměmi světa s nejnižší svobodou tisku. Všechna média – televizi, rozhlas i tisk, vlastnil stát a informace jimi poskytované procházely tvrdou cenzurou. Cenzura fungovala jak na úrovni státu, tak u samotných autorů zpráv v podobě autocenzury. Ti se obávali krutých postihů, které mohly následovat po zpracování nevhodného článku či audiovizuálního příspěvku. Pro tamní novináře ovšem tato situace nebyla ničím novým, podobná atmosféra panovala v Turkmenistánu i za dob Sovětského svazu. Turkmenská mediální sféra se tak izolovala i od zahraničí. V zemi se neprodával zahraniční tisk, byla zakázána většina zahraničních televizních vysílání (snad s výjimkou některých zábavních pořadů a televizních kanálů sousedních zemí, které neposkytují negativní zprávy o Turkmenistánu) a byl zakázán vstup zahraničních novinářů na území země v případech, kdy si chtěli ověřit věrohodnost informací poskytovaných turkmenskou stranou. Nijazov tak vytvořil vzájemnou informační bariéru mezi Turkmenistánem a zbytkem světa. Média sloužila především k propagaci režimu, státní ideologie a prezidenta.

V Turkmenistánu vysílala pouze státní televize, ostatní zahraniční kanály byly zakázány nebo cenzurovány – povoleny byly turecké či arabské zábavní programy.⁷⁶ Turkmenské vysílání začínalo modlitbou za prezidenta a přísahou věrnosti a pokračovalo vysíláním seriálů či filmů pojednávajících o životě prezidenta, popřípadě záběry na turkmenskou přírodu nebo ukázkami turkmenské lidové hudby. Zpravodajství se omezovalo na výčet prezidentových aktuálních dobrých skutků. Na všech třech turkmenských televizních stanicích byla neustále přítomna Turkmenbašyho podobizna v horním rohu obrazovky.

76 S. Horák: Střední Asie mezi východem a západem, str. 98.

Ve větších městech měli obyvatelé v oblibě satelitní přijímače - zde mohli zachytit i zahraniční kanály, které pro ně znamenaly jedno z mála pojití s venkovním světem. Po smrti Nijazova nechal nový prezident několik parabol z hlavního města odstranit s argumentem, že kazí vzhled města. K tvrdším opatřením se ale nepřiklonil.

I u televize byly patrné protiruské tlaky ze strany prezidenta. Nijazov nechal ruské televizní kanály zakázat v roce 1994 s výjimkou televize ORT, kterou zakázal až v roce 1998.⁷⁷ Nejinak tomu bylo v případě tisku nebo rádiových stanic.

Co se týče tisku, ten podobně jako televizní nebo rádiové vysílání podléhal státu. Turkmenbašyho fotografie a zprávy o jeho osobě figurovaly snad na každé titulní straně novin. Obsahově se noviny orientovaly například na reformy prezidenta, na oficiální návštěvy, na zprávy o různých státních ceremoních nebo zaznamenávaly prezidentovy projevy. Spousta témat se stala naprostým tabu – nepopulární kroky vlády, citlivé zprávy ze zahraničí. Informace prezentované médiu byly často upraveny, aby lépe vyhovovaly režimu a prezidentovy (různé oficiální návštěvy mířící do Turkmenistánu, apod.).

Během Nijazovovy vlády neměla většina populace přístup k internetu. Ten byl zaveden pouze do několika státních institucí a sloužil pověřeným úředníkům ke kontrole aktivit turkmenské opozice v zahraničí nebo k zjišťování zahraničních názorů na Turkmenistán. Zjištěné informace pak měli tito úředníci předávat prezidentovi.⁷⁸ Pro veřejnost bylo v hlavním městě zřízeno pár internetových kaváren, ale ty byly nařízením prezidenta v roce 2000 uzavřeny.

77 Peyrouse, Sebastien. *Turkmenistan: Strategies of Power, Dilemmas of Development*. New York, London: M.E. Sharpe, 2011, str. 91.

78 HORÁK, Slavomír - ŠÍR, Jan. *Dismantling totalitarianism? : Turkmenistan under Berdimuhamedow*. 1. vyd. Washington: Central Asia-Caucasus, str. 89.

Závěr

Jak jsem uvedla v druhé kapitole, kult osobnosti se projevuje vynucenou adorací jedné osoby za pomoci propagandy. Nijazov dovedl svůj kult osobnosti až za tyto hranice – ruku v ruce se státní ideologií postavil Turkmenbašyho do pozice hrdiny, který byl zlatým hřebem národních dějin, prorokem, který přinese svému lidu blahobyt a duchovní moudrost po desetiletích domnělého útlaku národa v rámci Sovětského Svazu. Nijazov dokázal kolem sebe vytvořit mystickou auru, která mu velmi dobře napomáhala k udržení respektu u populace a legitimizovala jeho chování. Podařilo se mu mistrně využít všech možných prostředků k udržení moci a upevnění pozice v zemi. Díky možnostem, které mu poskytovalo jeho politické postavení, dokázal naplno propagovat svůj kult prakticky ve všech sférách každodenního života občanů země. Ačkoliv drastickým způsobem poškodil vzdělávací systém, omezoval lidská práva a zpronevřoval státní finance, v zemi neexistovala skutečná opozice, která by mohla jeho postavení ohrozit.

V textu jsem nejprve v teoretické kapitole zmínila dva hlavní přístupy ke vnímání turkmenského režimu – totalitarismus a sultanismus, a poté jsem se v empirické části věnovala projevům kultu osobnosti, na kterých jsem ukázala, jak silnou roli zaujímal kult v rámci státu. Vzhledem k tomu, že v práci považuji Nijazovův kult osobnosti jako podstatnou součást turkmenské státní ideologie, přikláním se k zařazení tamního režimu mezi totalitní režimy. Cílem práce bylo analyzovat mechanismy fungování Nijazovova režimu ve vymezeném období. Z předložených zjištění vyplývá, že kult osobnosti významným způsobem napomáhal Nijazovovi k udržení jeho moci v zemi. To je patrné již z množství sfér sociálního života, ve kterých se Nijazovovi vyplatilo svůj kult propagovat. Díky kultu osobnosti a promyšlené ideologii mohl prezident odůvodnit prakticky veškeré své kroky – měl totiž poslání od Boha, plnil pouze přání lidu, vedl národ do „Zlatého věku Turkmenů“ či vycházel z odkazu významných předků apod. Práce potvrzuje hypotézu, že kult osobnosti patřil v Turkmenistánu mezi klíčové prvky tamního režimu, čímž jej zařadil mezi totalitní státy. Na příkladech uvedených v empirické části jsem ukázala, že kult zaujímal nenahraditelné místo v rámci upevňování státní ideologie a především legitimizaci kroků prezidenta. Ideologie společně s kultem osobnosti byla určujícím rysem vládnoucího režimu a jeho nástrojem

k prakticky totální kontrole státu nad společností. To je jeden z důvodů, proč je dobré se této otázce hlouběji věnovat. Kontrolu státu může dokazovat například absence nezávislých médií, omezení zaměření vzdělávacího systému na vštěpování státní ideologie a propagaci kultu, cenzura umění a kultury nebo nařízení týkající se odívání popřípadě vzhledu občanů (zákaz nošení dlouze střižených vlasů u mužů nebo zákaz zlatých zubů). Klíčové myšlenky turkmenské státní ideologie ve spojení s kultem Turkmenbašyho lze nalézt v prezidentově „posvátné knize“, jejíž znalost neminula žádného občana Turkmenistánu. Postavení, které prezident knize v rámci společnosti přisoudil (například ve zmíněném vzdělávacím systému), také dokazuje, jak nepostradatelnou funkci plnila Nijazovovi ideologie s kultem osobnosti.

Klíčová role státní ideologie, jako jeden z určujících prvků totalitních režimů, se v Turkmenistánu ve sledovaném období opírala právě o Turkmenbašyho kult osobnosti. Tyto dva pilíře turkmenského totalitarismu spolu velmi úzce souvisejí. Turkmenská ideologie byla silně propracovaná a prostupovala do všedního života občanů. Díky různým opatřením a novým zákonům Nijazov docílil jejího rozšíření do všech oblastí působnosti státu. V zájmu upevnění vlastní moci pomocí prosazování a vštěpování ideologie a tedy i Turkmenbašyho kultu se Nijazov dopustil mezinárodní izolace státu, degradaci kultury, vzdělanosti, zdravotnictví a celkového poklesu životní úrovně populace. Přestože sebe prezentoval jako „otce Turkmenů“ a hrdinu své vlasti, lze usuzovat, že namísto slibovaného „Zlatého věku Turkmenů“ zanechal zemi ve věku totality. Navíc natolik ovlivnil společenské prostředí země, že připravil živnou půdu pro další jemu podobné diktátory, kteří pouze vymění kult svého předchůdce za vlastní.

Použitá literatura

APOR, Balazs a BEHREND, Jan C. a JONES, Polly (eds.). *The Leader Cult in Communist Dictatorship. Stalin and the Eastern Bloc.* (Basingstoke: Palgrave Macmillan, 2005).

BOHR, Annette. *Independent Turkmenistan: From Post-Communism to, Sultanism.* v Sally Cummings, ed. *Oil, Transition and Security in Central Asia.* str. 9-24. London: Routledge, 2003.

BOHR, Annette. *Turkmenistan and the Turkmen.* v Graham Smith, ed. *The Nationalities Question in the Post-Soviet States.* London, New York: Longman, 1996.

BOUMA, Amieke. *Turkmenistan – Epics in Place of Historiography.* Stuttgart: Franz Steiner Verlag, 2011.

CUMMINGS, Sally a OCHS, Michael (eds.). *Turkmenistan: Saparmurat Nijazov's inglorious isolation,* v *Power and Change in Central Asia.* London and New York: Routledge, 2002.

FRÁNKOVÁ, Martina. *Autoritářské režimy.* Diplomová práce. Univerzita Palackého Olomouc, 2010.

HORÁK, Slavomír. *Ideologie architektury Ašgabat.* *Nový Orient*, ročník. 61, 4/2006. str. 2-5, ISSN 0029-5302.

HORÁK, Slavomír. *Ideologie autoritativního režimu na příkladu Turkmenistánu.* *Mezinárodní politika*, ročník 27, č. 12, 2003. str. 30-33, ISSN 0543-7962.

HORÁK, Slavomír. *Střední Asie mezi východem a západem.* 1. Vydání. Praha: Karolinum, 2005. 260 stran, ISBN 80-246-0906-1.

HORÁK, Slavomír. *The elite in Post-Soviet and Post-Niyazow Turkmenistan: Does political culture form a leader?.* *Demokratizatsiya.* 2012, roč. 20, č. 4. str. 371-385, ISSN 1074-6846.

HORÁK, Slavomír. *The Ideology of the Turkmenbashi regime.* ve *Perspectives on European politics and society.* Leiden: Koninklijke Brill NV, 2005. str. 305-320, ISSN 1568-0258.

HORÁK, Slavomír a ŠÍR, Jan (eds.). *Dismantling totalitarianism? : Turkmenistan under Berdimuhamedow.* 1. vyd. Washington: Central Asia-Caucasus. 2009. 96 stran, ISBN 978-91 85937-17-2.

LINZ, Juan. *Totalitarian and Authoritarian Regimes.* London: Lynne Rienner Publishers, 2000. 342 stran, ISBN 1-55587-866-0.

PEYROUSE, Sebastien. Turkmenistan: Strategies of Power, Dilemmas of Development. New York, London: M.E. Sharpe, 2011. 248 stran, ISBN 978-0-7656-3203-6.

ŘÍCHOVÁ, Blanka. Přehled moderních politologických teorií. Praha: Portal, 2000. 303 stran, ISBN 80-7178-461-3.

ŠÍR, Jan. Cult of Personality in Monumental Art and Architecture: The Case of Post-Soviet Turkmenistan. V Acta Slavica Iaponica. 2008, roč. 25.

ŠÍR, Jan. Turkmenistán: analýza vnitropolitického vývoje po roce 1991. Studia territorialia. 2007, roč. 10, č. 1.

TURKMENBAŠY, Saparmurat. Rukhnama (anglické vydání). Ašchabad. 2003.

Internetové zdroje

BABAYEV, Orazgeldi. Lid, vlast, Turkmenbašy. Webové stránky Spojené demokratické opozice Turkmenistánu. Dostupné na <http://www.erkin.net/internet/kaligula.html> (1.5.2013)

Central Asia Online. Dovletli, Nazar. Opera revived in Turkmenistan. 22.7.2009. Dostupné na http://centralasiaonline.com/en_GB/articles/caii/features/2009/07/22/feature-10 (14.5.2013)

Infoservis společnosti Člověk v tísní: Ruhnama v češtině, ale ne pro každého. 25.3.2004. Dostupné na www.infoservis.net/art.php?id=1069232997 (25.2.2013)

HORÁK, Slavomír – osobní webová stránka. Slavomír Horák: Turkmenistán. Dostupné na www.slavomirhorak.net/stredni-asie/cestovani-ve-stredni-asii/turkmenistan/ (8.5.2013)

Seznam příloh

Příloha č. 1: Turkmenská národní hymna (text)

Příloha č. 2: Turkmenbašy na lahvích s alkoholem (fotografie)

Příloha č. 3: Turkmenbašy v televizním vysílání spolu se svou zlatou siluetou v horu obrazovky (fotografie)

Příloha č. 4: Pomník věnovaný obětem zemětřesení (fotografie)

Příloha č. 5: Turkmenbašyho zlatá socha otáčející se za sluncem (fotografie)

Příloha č. 6: Turkmenbašyho zlatá socha před pomníkem nezávislosti Turkmenistánu a přilehlým parkem (fotografie)

Příloha č. 7: Propagační billboard na reformu vzdělávacího systému (Bilim) – žáci v turkmenských krojích čtoucí Ruhnamu (fotografie)

Příloha č. 8: Obrovská replika Ruhnamy v hlavním městě (fotografie)

Příloha č. 9: Mešita v Gypdžaku (fotografie)

Příloha č. 10: Mešita v Gypdžaku – detail vstupního portálu (fotografie)

Příloha č. 11: Pomník věnovaný hrdinům druhé světové války – s Atamyratem a věčným ohněm. (fotografie)

Příloha č. 12: Národní bruslařský komplex (fotografie)

Příloha č. 13: Socha Gurbansoltan Edže s Turkmenbašym v náručí (fotografie)

Přílohy

Příloha č. 1: Turkemská národní hymna (text)

Ref.

Veliké dílo Türkmenbašy
Země má mohutná, duše má, srdce mé.
Tys koruna všech hlav, modlitba na jazycích.
Trvej věčně jako svět Turkmenistáně!

1. Pro Tebe se obětuji, vlasti má svobodná
Tvůj syn slyne odvahou předků
Jsi světlem, země nezávislá a neutrální
Tvá vlajka vysoko nad světem vlaje

Ref.

2. Bratrské kmeny jsou jediným národem
Naše krev je spojena s krví předků
Bouře ji nezničí, voda neodnese
My slavní potomci ji hrdě chráníme

Ref.

3. Hory za zády, stepi jsou ochránci
Vlast, můj osud, svědomí a láska.
Ať mé oči oslepnou za jediné zlo k Tobě!
Vlast, má nekonečná minulost i budoucnost

(přeloženo z turkmenštiny s přihlédnutím k ruskému překladu)

Zdroj: www.slavomirhorak.net/news/turkmenska-hymna (8.5.2013)

Příloha č. 2: Turkmenbašy na lahvích s alkoholem (fotografie)

Zdroj: STEEN, Michael. Dostupné na <http://steppemagazine.com/articles/top-ten-turkmenbashi/> (9.5.2013).

Příloha č. 3: Turkmenbašy v televizním vysílání spolu se svou zlatou siluetou v horu obrazovky (fotografie)

Zdroj: HERWIG, Christopher. Dostupné na <http://steppemagazine.com/articles/top-ten-turkmenbashi/> (9.5.2013).

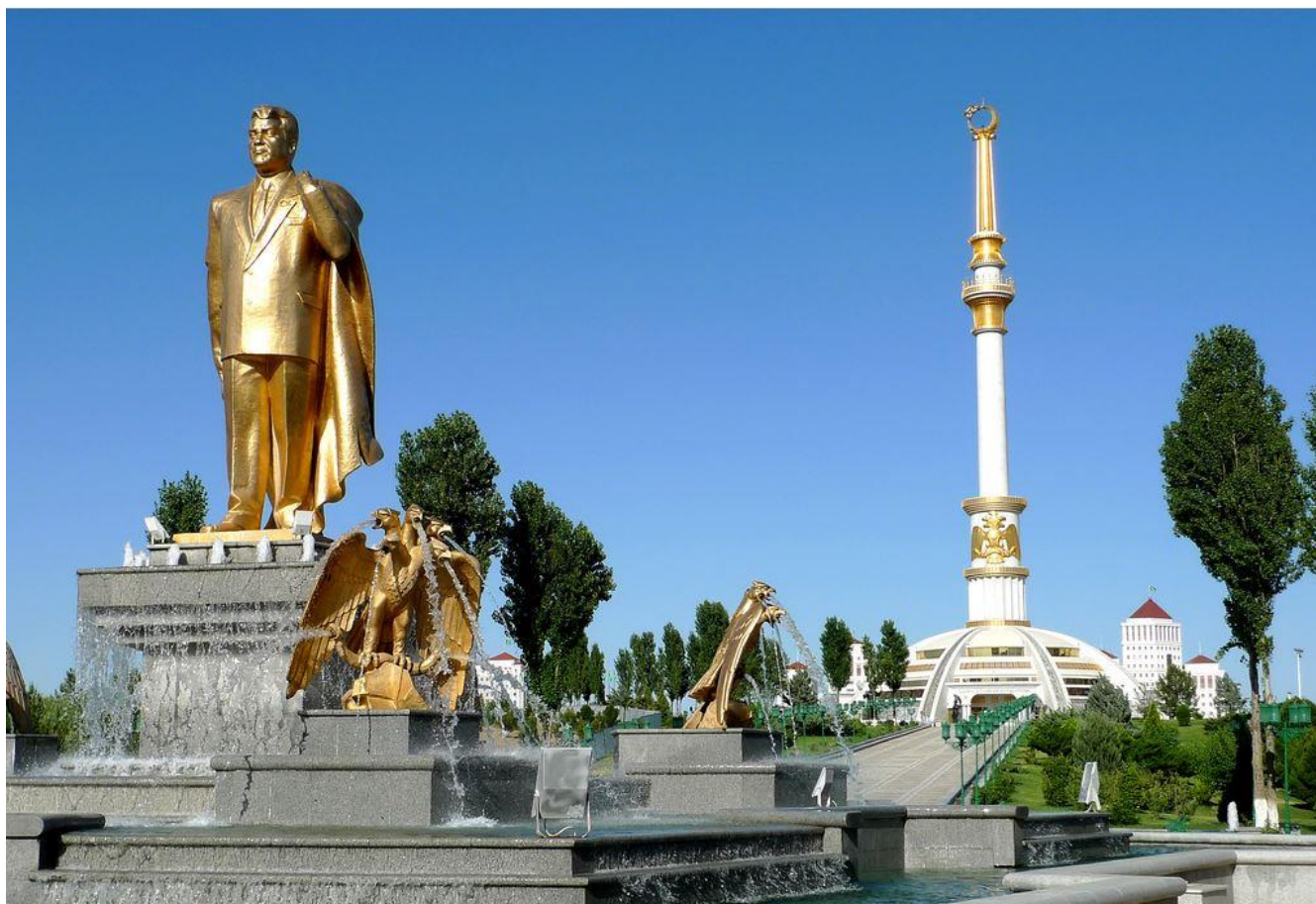
Příloha č. 4: Pomník věnovaný obětem zemětřesení (fotografie)

Zdroj: Nomads and Narcissists. 29.7.2008. Dostupné na <http://eurasianinvasion2007.blogspot.cz/2008/06/nomads-and-narcissists.html> (9.5.2013).

Příloha č. 5: Turkmenbašyho zlatá socha otáčející se za sluncem (fotografie)

Zdroj: Nomads and Narcissists. 29.7.2008. Dostupné na <http://eurasianinvasion2007.blogspot.cz/2008/06/nomads-and-narcissists.html> (9.5.2013).

Příloha č. 6: Turkmenbašyho zlatá socha před pomníkem nezávislosti Turkmenistánu a přilehlým parkem (fotografie)

Zdroj: ZOLLINGER, Daniel. Dostupné na

<http://www.flickr.com/photos/92583342@N00/5085202331> (9.5.2013).

Příloha č. 7: Propagační billboard na reformu vzdělávacího systému (Bilim) – žáci v turkmenských krojích čtoucí Ruhnamu (fotografie)

Zdroj: SPENCER, Danielle. Ruhnama. Dostupné na http://daniellespencer.com/index.php?page=turk_ruhnama (9.5.2013).

Příloha č. 8: Obrovská replika Ruhnamy v hlavním městě (fotografie)

Zdroj: SPENCER, Danielle. Ruhnama. Dostupné na http://daniellespencer.com/index.php?page=turk_ruhnama (9.5.2013).

Příloha č. 9: Mešita v Gypdžaku (fotografie)

Zdroj: Dostupné na <http://foter.com/f/photo/6264600188/f170196a83/> (9.5.2013).

Příloha č. 10: Mešita v Gypdžaku – detail vstupního portálu (fotografie)

Zdroj: Dostupné na <http://foter.com/f/photo/6264600188/f170196a83/> (9.5.2013).

Příloha č. 11: Pomník věnovaný hrdinům druhé světové války – s Atamyratem a věčným ohněm. (fotografie)

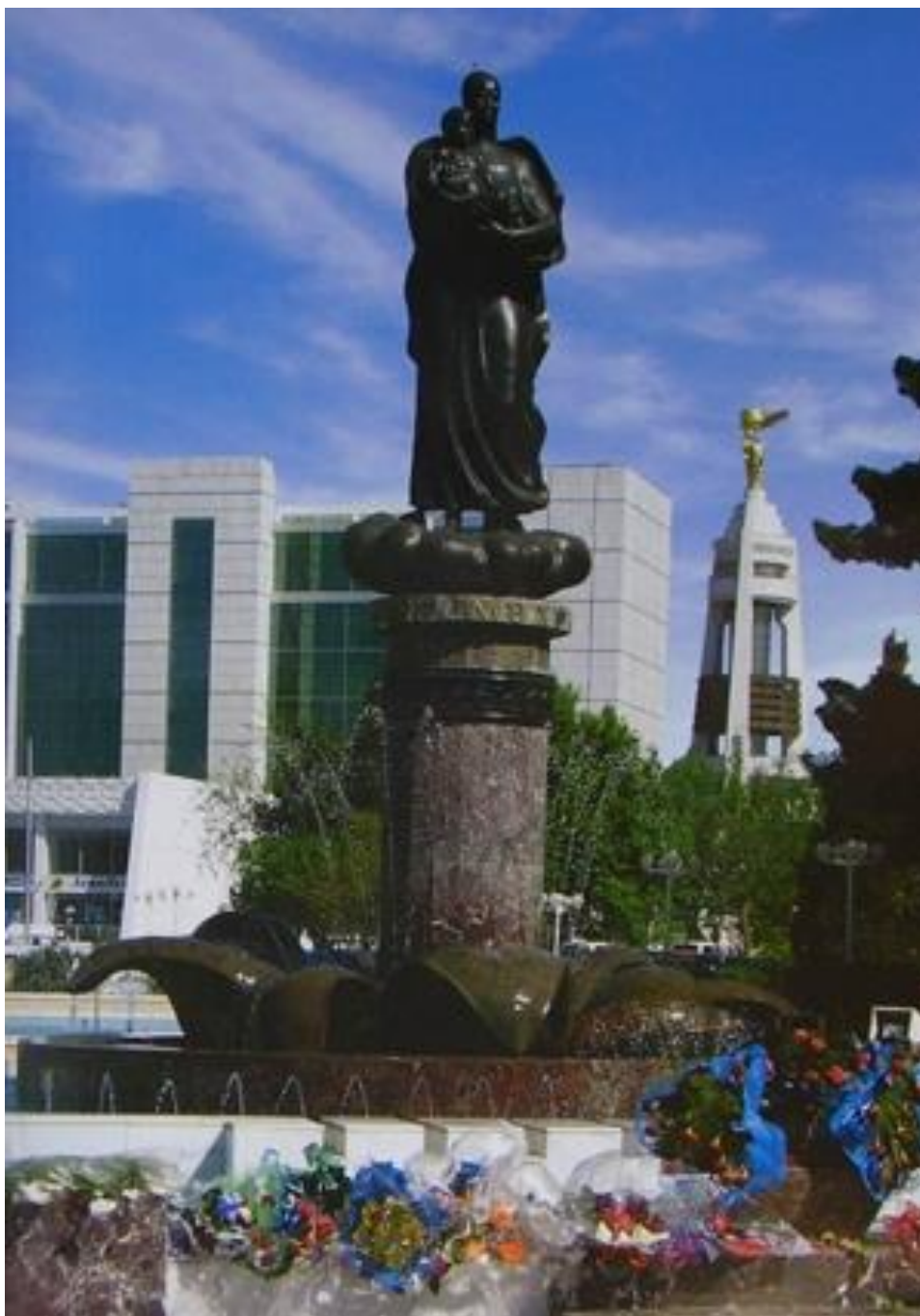

Zdroj: Oriental Express Central Asia. Ashgabat Pictures. Dostupné na <http://www.orexca.com/photogallery/220/?p=2&ctg=2> (14.5.2013).

Příloha č. 12: Národní bruslařský komplex (fotografie)

Zdroj: Oriental Express Central Asia. Ashgabat Pictures. Dostupné na <http://www.orexca.com/photogallery/220/?p=2&ctg=2> (14.5.2013).

Příloha č. 13: Socha Gurbansoltan Edže s Turkmenbašym v náručí (fotografie)

Zdroj: Dostupné na <http://ashxabat.narod.ru/> (14.5.2013).